

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Finanční krize v českém mediálním diskurzu

Bakalářská práce

Autor: **Bedřich Čížek**

Vedoucí práce: **Karolína Pauknerová, Ph.D.**

Praha 2012

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. září 2012

Bedřich Čížek

.....

Poděkování:

Děkuji vedoucí své bakalářské práce Karolíně Pauknerové za pomoc při psaní této bakalářské práce, za cenné a užitečné rady, konstruktivní připomínky a za přátelský a vstřícný přístup.

Obsah:

1. Úvod.....	5
2. Teoretické zakotvení práce	9
2.1. Finanční krize.....	9
2.2. Sociální konstruktivismus – společnost, jazyk, diskurz, text.....	11
a) Sociální konstruktivismus.....	11
b) Jazyková praxe.....	12
c) Diskurz.....	13
d) Text.....	15
e) Související koncepty	17
2.3. Média a diskurz.....	17
3. Metoda	21
3.1. Diskursivní analýza jako výzkumná strategie.....	21
3.2. Výzkumný problém	26
3.3. Techniky sběru dat.....	27
3.4. Výběr vzorku	28
4. Analytické postupy	31
5. Analýza	35
6. Závěr	46

1. Úvod

Tématem této bakalářské práce je zkoumání prezentace tzv. světové/globální finanční krize (dále jen „finanční krize“) v českém mediálním diskurzu (mediální diskurz finanční krize). Soudobá finanční krize je zásadním fenoménem našeho století a ovlivňuje společnost nejen ve státech, ve kterých přímo vznikla, resp. se v nich přímo projevila, ale také na globální úrovni. Finanční krize byla tématem řady publikací a článků z oboru ekonomie, resp. politické ekonomie (viz např. Kolb 2011, Herlin 2010 a Béchu 2010) a informace o jejích jednotlivých fázích a důsledcích plnily a stále do jisté míry plní stránky novin v zásadě každý den. Finanční krize však není podle mého názoru pouze ekonomickým, politickým a historickým fenoménem. Vedle odpovídání na otázky, co se stalo a jak s tím naložit, je velmi podstatné tázat se a odpovídat také na to, jak se o tom, co se stalo, a případně o návazných politických řešeních, mluví ve veřejném prostoru a jak jsou v něm klíčové události, aktéři a příběhy prezentovány a (tím) především společensky konstruovány.

Problematika sociální konstrukce finanční krize je z hlediska společenské vědy podle mého názoru v určitém ohledu podstatnější, než snaha o nalezení jejích ekonomických a politických příčin, neboť i politická řešení jsou, zdá se, přijímána spíše s ohledem na diskurz finanční krize, než na základě ekonomických teorií a jejich empirických ověření, a tato bakalářská práce by proto měla přispět k poznání utváření fenoménu finanční krize v českém mediálním diskurzu, přičemž diskurz¹ považuji za koncept pro společenskou vědu relevantní [Vávra 2008: 204, viz také monotematické číslo Sociologického časopisu 2/2006], stejně jako předpoklad, že mediální produkce představuje specifickou formu textů, která je velmi vhodná ke společenskovědnímu zkoumání. Novinové články jsou přitom jedním z hlavních předmětů diskurzivně - textuálních analytických metod mediálních studií, zejména díky významné roli, kterou hrají v každodenním životě většiny lidí, jejichž znalosti a představy o světě jsou odvozeny převážně právě z informací

¹ Považuji za vhodné úvodem předběžně (více k tomu viz bod 2.2.c) vymezit mnohoznačný a různorodě používaný pojem diskurz. V zásadě lze rozlišit dvě užití tohoto pojmu. Jedná se jedná o diskurz jako sociální interakci (interakce aktérů v reálných životních situacích), jedná o diskurz ve „foucaultovském smyslu“, tedy diskurz jako důležitou součást sociální konstrukce reality, jako formu vědění a moci. Spolu s Jørgensenovou a Phillipsovou [2002: 1] můžeme přijmout předběžnou definici diskurzu jako *specifického způsobu mluvení o světě a rozumění tomuto světu, resp. určitému jeho aspektu (particular way of talking about and understanding the world (or an aspect of the world))*. Pokud není uvedeno jinak, jsou překlady citací mé vlastní. Pro zachování autenticity myšlenek citovaných autorů uvádím citaci také v originále.

zprostředkovaných masovými médii [van Dijk 1991: 110]². Podle některých autorů, užívajících metaforu forenzní vědy, jsou texty dokonce stopou (důkazem), která zbyla po významotvorných procesech [McKee 2003: 15]. Co říkáme o finanční krizi, jak ji chápeme, jaký význam toto slovní spojení pro nás má a co v tomto ohledu považujeme za „normální“ a „pravdivé“, je ve výsledku otázkou toho, jaké diskurzivní procesy, včetně těch mediálních³, vytváří naši znalost o daném fenoménu.

Většina diskurzivních analytiků se prostřednictvím svého výzkumu snaží upozornit na konsekvence fixování významu určitým a ne jiným způsobem a destabilizovat převažující významové systémy s cílem změnit tak svět k lepšímu. Stabilita významových systémů spočívá na naturalizaci lidského rozumění světu, které je pak považováno nikoliv za porozumění světu, ale za svět samotný, objektivní realitu. Významným cílem diskurzivní analýzy je tedy jednak upozornit na právě uvedenou skutečnost, jednak se pokusit významové systémy „demaskovat“ a podrobit ony samozřejmosti a „zdravý rozum“ (*common sense*) kritické diskusi s potenciálem sociální změny [Jørgensen, Phillips 2002: 178]. Z tohoto pohledu je diskurzivní analýza skutečně kritická a většina autorů v oboru diskurzivní analýzy navazuje na tzv. kritiku ideologie, resp. ideologií, která se rozšířila v sedmdesátých letech dvacátého století a má historické kořeny v Marxovi a Frankfurtské škole, a která vychází z předpokladu, že mocenské vztahy ve společnosti jsou doprovázeny hegemonickým jazykem, který systematicky zakrývá (objektivní) skutečnost. Cílem kritického přístupu je pak oslabit dominantní moc tím, že bude odhalena skutečnost nacházející se za ideologickým jazykem. Tento přístup byl však z mnoha důvodů, zejména kvůli předpokladu, že výzkumník má privilegovaný přístup k pravdě, kritizován a kritika ideologie byla modifikována a Faircloughův přístup, z něhož primárně vychází i tato práce, je právě příkladem této *modified ideology critique* [Jørgensen, Phillips 2002: 179]. Cílem této práce však není kritika ideologie, neboť by to vzhledem k jejímu rozsahu byl příliš ambiciózní úkol. V tomto ohledu bude diskursivně-analytický přístup použitý v této práci přístupem k diskurzivní analýze, který Gee [2010: 9] označuje jako deskriptivní. Ačkoliv tedy mohou být výsledky deskriptivního přístupu

² Zde máme již vymezen žánr, tedy zprávu v tisku (*press report, hard news*), který nám určuje základní pravidla a předpoklady pro relevantní odhady toho, jak budou takové texty produkovány, jakými způsoby a jazykovými prostředky budou texty tvořeny a jak bude s těmito texty čtenáři pravděpodobně nakládáno [McKee 2003: 95]. Víme např., že můžeme očekávat nadpis, hlavní sdělení, další sdělení a závěr.

³ Premisou v tomto ohledu je, že v současnosti mají média ve společnosti takové mocenské postavení, že jsou schopny autoritativně utvářet diskurz vztahující se k danému fenoménu [Fuchs, Graf 2010: 8].

k diskurzivní analýze využity k různým druhům kritiky, není výzkum veden touto motivací.

V této práci dále předpokládám, že dominantním paradigmatem, v jehož rámci se mediální diskurz finanční krize bude nacházet, je paradigma kapitalistické⁴, neoliberální západní společnosti, přičemž již toto označení by mohlo být kritizováno za zásadní nepochopení toho, co kapitalismus nebo liberalismus představují, nicméně to není v rámci této bakalářské práce mým cílem. Uvedené paradigma je paradigmatem „dobré společnosti“, která je demokratická (politická reprezentace je volena a vládne tedy se souhlasem ovládaných), pluralistická, liberální (vycházející z individualismu, oddělení státu a ideologie a z představy volného trhu, který je v současnosti ovšem v západních společnostech díky státnímu hospodářskému intervencionismu pouhým mýtem) a spravedlivá. Dále lze společně s Faircloughem předpokládat, že diskurzivní praktiky veřejných institucí budou „marketizovány“, tedy ovlivněny tržním diskurzem [Jørgensen, Phillips 2002: 72], mj. v tom smyslu, že příjemci mediálních sdělení jsou považováni za konzumenty obsahu těchto sdělení, nikoliv za občany účastnící se veřejné debaty např. o fenoménu finanční krize a navazujících politických řešeních.

Do jisté míry byla pro tuto bakalářskou práci inspirací také myšlenka Hermana a Chomského [2002: xi], že média slouží zájmům těch společenských skupin, které jejich činnost kontrolují a financují, byť se tak děje spíše nepřímým ovlivňováním. Onou jistou mírou mám na mysli fakt, že nepovažuji výše uvedenou skutečnost za bez dalšího danou, nicméně lze oprávněně předpokládat, že mediální produkt může být intencionální a že může tedy nejen reprezentovat, ale i vědomě politicky konstruovat s ohledem na zájmy vlivných společenských skupin. Tzv. *propaganda model* výše zmíněných autorů je tedy z hlediska mnou použitého teoretického základu spíše určitým doplňkem potvrzujícím přinejmenším to, že média nejsou nezávislým informátorem o objektivní pravdě (populárně označovaná jako „hlídací pes demokracie“ nebo jako „nastavené zrcadlo“), ale že určití sociální aktéři rozhodují o tom, co a v jaké podobě budou čtenáři číst a diváci sledovat. Média tedy formují meze toho, jak se o určitém fenoménu mluví a píše a tím tvoří svou verzi reality. Lze tedy souhlasit s Hermanem a Chomským v tom, že masová média slouží jako systém předávání sdělení a symbolů veřejnosti [2002: 1] a také s tím, že

⁴ *Současný svět je charakterizován převahou kapitalismu. (The contemporary world is characterised by the pre-eminence of capitalism)* [Richardson 2007: 2].

mediální produkty obsahují hodnoty a vzorce chování, které mají vzhledem k institucionálnímu společenskému rámci integrující funkci.

Bakalářská práce je členěna do třech hlavních myšlenkových celků, přičemž předmětem následující části je teoretické zakotvení práce, kde jsou nastíněna základní teoretická východiska a předpoklady, ze kterých tato práce vychází. V další části je popsána použitá výzkumná metoda, kterou je diskurzivně-analytický přístup, jako zvláštní druh kvalitativní analýzy, vycházející především z Richardsonova [2007] uchopení Faircloughova modelu kritické diskurzivní analýzy. V rámci metodologie této práce jsou zohledněny teorie a metodologické přístupy několika autorů zabývajících se diskurzivní analýzou (část 3.), resp. vybrané aspekty těchto přístupů použitelné při provádění analýzy, což ve výsledku vedlo k vytvoření nejvhodnějšího konkrétního analytického postupu (část 4.), a to s ohledem na rozsah a cíl této práce. Poslední částí této práce je pak samotná analýza vybraného výzkumného vzorku a závěr.

2. Teoretické zakotvení práce

2.1. Finanční krize

Pro vymezení fenoménu finanční krize jsem z nepřeberného množství publikací vybral jako referenční autory především Kolba 2011, Herlina 2010 a Béchua 2010. Zajímavý kritický pohled pak nabízejí především Friedman a Kraus [2011]. Počátky finanční krize lze spatřovat v roce 2007, nicméně za určitý milník lze společně s celou řadou autorů považovat pád investiční banky Lehman Brothers v září roku 2008. Herlin [2010: 51] neváhal dokonce zvolit označení *Le cataclysmes du 15 septembre 2008*. Od té doby se stalo téměř sportem identifikovat příčiny finanční krize a nabídnout její neoptimálnější řešení. Identifikace příčin finanční krize sahá od osobní a korporátní chamtivosti, přebytku likvidity ve finančním systému, nízkých úrokových sazeb k chybné monetární politické americké centrální banky, špatnému systému úvěrování u finančních institucí, hypotéčním podvodům, nedostatku regulace a přebytku regulace. Lze však mít za to, že finanční krizi způsobila souhra několika příčin, přičemž počátky problémů lze hledat na americkém hypotéčním trhu již někdy v roce 2003.

Z pohledu společenských věd je zajímavé především to, že současná finanční krize vedla řadu teoretiků ke změně myšlení v o problematice globálního finančního trhu a s tím souvisejících sociálních aspektech. Také sociální aktéři samotní začali díky důsledkům finanční krize přemýšlet o svých životních návycích, ekonomickém chování a základních hodnotách, kterými se jejich chování řídí. V tomto ohledu je pak velmi trefné přirovnání současné finanční krize k hospodářské krizi třicátých let dvacátého století a jejím důsledkům v oblasti myšlení i praktické hospodářské politiky. Střední proud ekonomické vědy a hospodářské politiky, přijímaný ekonomickými teoretiky až dogmaticky, byl náhle zpochybněn zastánci alternativních přístupů, a to zejména poté, co se hospodářské důsledky finanční krize projeví v potížích státních rozpočtů převážné většiny tzv. vyspělých států. Pro účely této práce je podstatné, že mnohými je toto narušení dominantního paradigmatu chápáno jako selhání tzv. neoliberálního ekonomického diskurzu. Herlin [2010] svou knihu dokonce v tomto duchu pojmenoval *Finance: le nouveau paradigme*. Finanční krize je tak bez dalšího značena za krizi kapitalismu. *Po několika měsících krize se kritika kapitalismu objevuje ve všech jazycích (Après plusieurs mois de crise, la critique du capitalisme est sur toutes les langues)* [Béchu 2010: 11]. Důležité je z pohledu této práce také to, že zmíněný globální fenomén

si vyžádal zvýšenou pozornost médií, vedených snahou zprostředkovat informace související s finanční krizí širokému publiku a to jazykem, kterému porozumí i lidé bez hlubšího ekonomického vzdělání.

Přestože je finanční krize globálním fenoménem s důsledky snad ve všech sférách společenského života, bylo o ní k datu přípravy této práce napsáno překvapivě málo jiných než ekonomických či politických studií [Lischinsky 2011]. Vzhledem k tomu mají přímý vztah k této práci pouze dvě teoretické práce, a to *Bailout! A Critical Discourse Analysis of the Global Financial Crisis* [Willoughby 2010] a *The financial crisis in discourse: banks, financial markets, and political response* [Fuchs, Graf 2010].⁵ Určitý problém však podle mého názoru představuje „kritický“ přístup⁶, kterým, resp. autory preferovanými kritickými aspekty tohoto přístupu, jsou obě uvedené práce prostoupeny. Tímto problémem je chápání zkoumaných mediálních produktů *a priori* jako ideologických a manipulativních nástrojů v rukou těch, kteří mají moc a tím i nárok na pravdu, příp. vnímání zkoumané problematiky prizmatem třídních zájmů. S tímto se v počáteční fázi výzkumu nelze podle mého názoru bez dalšího ztotožnit, ačkoliv kritická diskurzivní analýza samozřejmě poskytla cennou metodologii. Přestože tedy v této práci metodologicky vycházím z kritické diskurzivní analýzy, budu ji s ohledem na právě uvedené označovat jako diskurzivní analýzu, tedy bez přívlastků, nebudu-li hovořit o kritické diskurzivní analýze jak je obecně jako teorie a metoda v současnosti chápána. Zmíněné studie nabídly především indikaci stop, které lze od počátku sledovat, a to zejména některé lingvistické a rétorické koncepty, metafory a používané stylistické konstrukce. Willoughbyho [2010] studie byla v tomto ohledu použitelná ve velmi omezené míře, neboť se týká pouze jednoho článku z *New York Times* a vychází ze specifické situace ve Spojených státech, kdy došlo v rámci tzv. *bailoutu*⁷ k rozsáhlému transferu finančních prostředků z veřejné do soukromé sféry, kdy lze tedy zkoumat především to, jak je takový přesun finančních prostředků odůvodněn. Ve větší míře pak

⁵ V českém akademickém prostředí se této problematice v jistém ohledu věnoval Matyáš [2010]. Z metody kritické diskurzivní analýzy jako analytického přístupu však vychází celá řada kvalifikačních prací, s ohledem na obdobná východiska i podobnost předmětu práce viz např. Kvašová [2011].

⁶ Kritická diskurzivní analýza zdůrazňuje roli jazyka jak zdroje moci, který úzce souvisí s ideologií a sociálně kulturními změnami. Souhlasit lze však s Faircloughem [1995: 54], že kritičnost přístupu diskurzivní analýzy může spočívat také v tom, že zkoumáme nevyřčené „ideologicky potentní“ předpoklady obsažené v textu, nicméně to samo o sobě podle mého názoru neodůvodňuje označování takového přístupu jako kritického.

⁷ *Bailoutem* se obecně rozumí hovorové označení (většinou s pejorativním nádechem) státní pomoci poskytované ve veřejném zájmu subjektům, které se ocitly v zásadních finančních problémech ohrožujících samotnou jejich existenci.

byla v rámci výzkumu použitelná studie Fuchsové a Grafové [2010], zejména analytické postupy a zjištěné kategorie opakujících se témat.

2.2. Sociální konstruktivismus – společnost, jazyk, diskurz, text

a) Sociální konstruktivismus

Podle Jørgensenové a Phillipsové [2002: 4] představují diskursivně-analytické přístupy vždy kompletní celek skládající se z filosofických (ontologických a epistemologických) předpokladů, které se týkají role jazyka v procesu sociální konstrukce reality, teoretických modelů, metodologických vodítek a specifických analytických postupů. V diskursivní analýze jsou pak teorie a metoda natolik propojeny, že analytik musí vždy přijmout základní filosofické předpoklady dané teorie, aby mohl diskursivní analýzu používat jakou svou výzkumnou metodu. Nejdůležitějším teoretickým aspektem diskursivní analýzy je pak obecně sociální konstruktivismus, který představuje zastřešující termín pro řadu teorií o kultuře a společnosti, a lze tedy hovořit o sociálně-konstruktivistickém paradigmatu.

Základní teorií sociálního konstruktivismu je Bergerova a Luckmannova teorie popsaná v knize *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění* [1999]. Podle těchto autorů je realita konstruována sociálně a při analytické činnosti je třeba zaměřit se především na procesy, které vedou v dané společnosti ke konstituování toho, co je považováno za „vědění“, a jak je toto vědění ve společnosti distribuováno, a to včetně distribuce vědění směrem k „veřejnosti“ prostřednictvím mediálních sdělení. To, co označujeme jako „(vnější) svět“ není (objektivní) realitou, ale je kontinuálně konstruováno prostřednictvím jazykové interakce. Nicméně sociální aktéři toto „zapomínají“ a sociální realitu považují za absolutní a nikoliv relativní, vytvářenou prostřednictvím sociálních procesů a předávanou dalším jedincům v procesu socializace. Svět včetně sociální reality je objektivizován prostřednictvím znakových systémů, z nichž nejdůležitějším je jazyk. Jazyk je tak zcela zásadním nástrojem sociální konstrukce reality a umožňuje mj. sdílet zkušenosti a významy ve společenské interakci. Jazyk je také nástrojem legitimizačního mechanismu v rámci socializace jedince. Jazyk je pak také formou vědění. Bergmanova a Luckmannova sociální konstrukce reality tedy spočívá na principu reprezentace jako procesu produkce významů prostřednictvím jazyka a zároveň institucionalizace symbolického světa. Základním východiskem myšlenkových směrů, které se řadí k tradici sociálního konstruktivismu také je, že jedinec ve společnosti,

společnost samotná i „objektivní realita“ jsou určitým způsobem produkováni, než aby se pouze rodili či exogenně objektivně existovali.

Všechny diskursivně-analytické přístupy přepokládají, že způsob, jakým mluvíme o světě nereflektuje náš svět, identity aktérů a společenské vztahy neutrálně, nýbrž má v jejich konstituování a změnách aktivní úlohu [Jørgensen, Phillips 2002: 1]. Richardson [2007: 15] pak označuje (kritickou) diskurzivní analýzu za interpretační, kontextuální a konstruktivistický přístup. Takový přístup lze tedy považovat za vhodný ke zkoumání fenoménu reprezentace finanční krize v mediálním diskurzu.

Obecně lze také uvést čtyři základní teoretická východiska sdílená všemi sociálně konstruktivistickými teoriemi [Jørgensen, Phillips 2002: 5 – 6], a to (i) kritický přístup k „samozřejmým“ znalostem, (ii) historická a kulturní podmíněnost, (iii) souvislost mezi věděním a společenskými procesy a (iv) souvislost mezi věděním a společenským jednáním. Z těchto teoretických východisek nepochybně vychází také diskurzivní analýza jako výzkumná metoda.

b) Jazyková praxe

Uvedená teoretická východiska sociálního konstruktivismu mají svůj základ především ve francouzském poststrukturalismu a jeho odmítání jakýchkoliv univerzalistických teorií, např. marxismu. Podle poststrukturalistické lingvistické filosofie, navazující na myšlenky Ferdinanda de Saussurea (ten se však zabýval spíše jazykem jako systémem, který sám ze sebe definuje význam, než jeho vztahem ke světu nebo jeho odlišnými významy pro různé jeho uživatele), je náš přístup k realitě možný vždy pouze prostřednictvím jazyka a vytváření jazykových reprezentací reality, přičemž jazyk realitu nereflektuje, nýbrž ji konstituuje [Jørgensen, Phillips 2002: 8 – 9]. Význam, který je jednotlivým slovům přiřazen, není těmto slovům inherentní, nýbrž je výsledkem společenské konvence a je vytvářen lingvistickou aktivitou uživatelů jazyka (srov. např. Lehtonen [2000: 75] o R. Barthesovi). Vztah mezi realitou a jazykem je tedy sice vztahem relativně stabilním, nicméně v podstatě arbitrárním a tedy s potenciálem změny. Jak uvádí Gee [2010: 2]: *V jazyce existuje podstatná souvislost mezi sdělením (informováním), jednáním (aktivitou) a bytím (identitou) (In language, there are important connections among saying (informing), doing (action), and being (identity)).*

Diskursivně-analytické přístupy tedy vycházejí z poststrukturalismu minimálně v tom ohledu, že: (i) jazyk není reflexí již existující reality, (ii) jazyk je strukturován do určitých schémat či modelů (můžeme předdeslat že diskurzů), přičemž význam znaků se může v rámci těchto schémat měnit a není tedy dán jednou provždy, (iii) schémata jsou udržována i transformována pomocí diskurzivních praktik (strategií) a (iv) vzhledem k právě uvedenému lze uvedený fenomén (diskurz) zkoumat pomocí analýzy konkrétních projevů užití jazyka v praxi [Jørgensen, Phillips 2002: 12]. Jazyk je tedy vedle formy vědění také nástrojem sociální praxe i touto praxí samotnou.

Richardson [2007: 10 – 13] uvádí pět základních diskursivně-analytických předpokladů, které se týkají jazyka, a to: (i) jazyk je sociálním fenoménem v tom smyslu, že jednak představuje reprezentaci společenské reality, jednak přispívá k její produkci a reprodukci, a dále vyžaduje a předpokládá některé základní znalosti nabyté procesem socializace (obecně např. to, že novinový článek je žánrem s určitými pravidly, která determinují to, jak je napsán), (ii) jazyk ustavuje identitu sociálních aktérů, (iii) jazyk je vždy aktivitou, resp. sociálním jednáním, a je tedy zaměřen na nějaké konání, (iv) užívání jazyka představuje moc a žurnalistika je právě jedním z typů mocného komunikačního žánru, který má možnost utvářet sociální realitu prostřednictvím vlivu na vnímání sociální reality příjemci mediálních sdělení, a (v) jazyk je vždy politický, což je jen důsledek některých právě jmenovaných předpokladů, nicméně tento předpoklad má zásadní význam v diskursivních přístupech, které se označují za kritické.

c) Diskurz

Všechny diskursivně-analytické přístupy také ve svých základních rysech vycházejí z myšlenek Foucaultových, který se, obecně řečeno, zabýval zkoumáním struktury různých režimů pravdy, zejména pak pravidly, určujícími, co může a nemůže být řečeno v dané době a situaci, a pravidly pro odlišení pravdivého od nepravdivého. V návaznosti na to lze říci, že ačkoliv je v zásadě neomezené množství možností, jak v jazyce formulovat sdělení, jsou si sdělení formulovaná v určitých oblastech podobná a opakují se. Diskursivně-analytické přístupy pak v návaznosti na Foucaulta považují diskurzy za množiny tvrzení, která se řídí relativně stabilními pravidly a vymezují tak hranice smysluplnosti tvrzení, ačkoliv na rozdíl od Foucaulta připouští možnost jednak koexistence diskurzů, jednak soupeření diskurzů o režim pravdy [Jørgensen, Phillips 2002: 13]. Význam, smysl a pravda jsou tedy formovány diskurzivně, resp. diskurzivními

praktikami. Podle Foucaulta je dokonce nemožné dojít k poznání univerzální pravdy, neboť není možné „mluvit mimo diskurz“ a „efekt pravdy“ je tak vytvářen pouze v rámci diskurzu. Ve své genealogické fázi pak Foucault nachází spojení mezi pravdou a mocí, kdy pravda je produkována mocenským systémem [Jørgensen, Phillips 2002: 14]. Ve výsledku je tedy zbytečné ptát se na to, zda nějaké tvrzení je či není pravdivé, nýbrž je třeba zkoumat, jakým způsobem se v daném diskurzu vytváří efekt pravdy. Analyzovány by tedy měly být především diskurzivní praktiky (viz dále Faircloughova diskurzivní analýza jako metoda výzkumu, část 3. a 4. této práce), jejichž prostřednictvím jsou vytvářena tvrzení budící zdání, že jsou pravdivou nebo nepravdivou reprezentací reality.

Jak již bylo naznačeno výše, koncept diskurzu je mnohoznačným fenoménem a zjednodušeně se dá říci, že je tolik vymezení diskurzu, kolik je těch, kteří s diskurzem zabývají. Wodaková a Krzyżanowski [2008: 4 - 5] zmiňují dvacet tři významů použitých samotným Foucaultem a uvádějí, že oproti Foucaultovu abstraktnímu pojetí diskurzu pracuje diskurzivní analýza s pojetím diskurzu jako jazykového jednání (*linguistic action*) sociálních aktérů v určitých situacích určovaného společenskými pravidly, normami a konvencemi, a to v tradici Wittgensteinových jazykových her a Austinových řečových aktů. Diskurz lze tedy v návaznosti na uvedené autory [Wodak a Krzyżanowski 2008: 6] definovat jako *společenské jednání utvářející význam prostřednictvím jazyka a dalších symbolických systémů v konkrétní situaci nebo za konkrétních okolností (social activity of making meanings with language and other symbolic systems in some particular kind of situation or setting)*. Podobně vhodnou definici nabízí také Rose [2002: 136] [*pojem diskurz*] odkazuje ke skupině sdělení, která strukturují způsob myšlení o daném jevu a způsoby jednání z tohoto myšlení vycházející...[*diskurz*] je specifické vědění o světě, které určuje, jak je svět chápán a jak v něm aktéři jednají [(*discourse*)...refers to groups of statements which structure the way a thing is thought, and the way we act on the basis of that thinking...(discourse) is a particular knowledge about world which shapes how the world is understood and how things are done in it].

Z pohledu diskurzivní analýzy lze tedy v zásadě vysledovat dva hlavní přístupy k definování diskurzu. Formalistický/strukturalistický přístup [Richardson 2007: 22] považuje diskurz za určitou jazykovou jednotku, která je strukturálně nad úrovní věty a zaměřuje se tedy na prvky, které spojují jednotlivé věty v koherentní celek. Z tohoto přístupu jako metoda vychází formalistická diskurzivní analýza, jejímiž základními prvky

jsou koheze (v Richardsonově pojetí jde však spíš o otázku reference), narativ, kauzalita a motivace. Funkcionalistický přístup [Richardson 2007: 23] vtahuje do pojetí diskurzu sociální aspekt, resp. aspekt mimotextuálního sociálního (před)vědění a doporučuje přistupovat ke zkoumání diskurzu jako k *language in (social) use*, neboť předpokládá, že jazyk je aktivní a diskurzivní analýza se zabývá tím, co lidé dělají prostřednictvím používání jazyka. Funkcionalistického analytika zajímá jednak to, co je jazykem sdělováno, jednak jak je to sdělováno, a to v konkrétních případech užití jazyka. Význam a jednání prostřednictvím jazyka jsou tak neoddělitelně spojeny s kontextem, v jakém je dané sdělení použito. Kritická diskurzivní analýza pak představuje analytický přístup, který vychází z funkcionalistického pojetí diskurzu s cílem propojit lingvistickou analýzu s analýzou společenskou [Richardson 2007: 26] (viz k tomu dále podrobněji metodologická část).

d) Text

Wodaková a Krzyżanowski [2008: 6 - 7] dále rozlišují mezi diskurzem a textem, přičemž text chápou jako specifickou a unikátní realizaci diskurzu, který na abstraktnější rovině obsahuje schémata a podobnosti vědění a strukturálních prvků. Text lze spolu s uvedenými autory považovat za *jednotný úsek psaného jazyka, který se vyznačuje koherencí (monological stretch of written language that shows coherence)*. Taková koherence však není textu vlastní a je nutno ji považovat za psychický (kognitivní) fenomén, neboť jsou to příjemci textu, kdo zajišťuje jeho koherenci během čtení. Koherence neboli také sémantika textu vytváří význam textu a platí tedy, že význam textu má vztah k mimotextovým složkám, přičemž právě tyto mimotextové faktory jsou předmětem diskurzivní analýzy. Z tohoto pojetí vychází také Locke [2004: 54], který uvádí: *Analýza se bude týkat užívání jazyka v praxi a způsobu, jakým jsou významové vzorce jako sociálně konstruované verze reality (diskurzy) v textech zakotveny a rozptýleny (analysis will be concerned with language in use and the way in which patterns of meaning as socially constructed versions of reality - discourses - are embedded and disseminated in texts)*.

Lehtonen [2000: 73, 76] označuje texty za sémiotická jsoucna (*semiotic beings*), která nejsou „přirozená“, nýbrž jsou cíleně vyráběna, přičemž fakt, že texty realitu neimitují, ale právě naopak tvoří, zůstává často nepovšimnut. Texty tedy nemají přirozený inherentní význam, ale získávají tento význam v závislosti na svém kontextu. Texty tak

mohou být podle Lehtonena [2000: 78] studovány jako *meaning potentials*, přičemž toho studium označuje v návaznosti na řecké tradice poetikou, tedy studiem toho, co jsou texty schopny znamenat a prostřednictvím jakých nástrojů je v nich tvořen jejich význam.

Obecně lze tedy říci, že všechny smysluplné texty se snaží něco znamenat, nicméně význam textů není ani tak otázkou jejich srozumitelnosti jako takové, jako spíš důsledkem toho, že jejich čtení aktivuje znalosti a schopnosti čtenářů, které tuto srozumitelnost zajistí díky souvislosti těchto znalostí a schopností s tím, co Lehtonen [2000: 79] označuje jako *prapůvodní význam obsažený v textu (the raw material of meaning that the text contains)*, který je zase postaven na určitých lingvistických (výběr slov a gramatických struktur) a dalších charakteristikách. Tyto charakteristiky pak získávají svůj význam prostřednictvím vědění, které má čtenář předtím, než přistupuje k danému textu. Noviny tedy ve skutečnosti nepřinášejí nic „nového“ (novinky), ale naopak, jsou ve své podstatě konzervativní a aktivují sociálně-kulturní znalost, kterou čtenář již dopředu disponuje. Jedná se např. o čtenářovu znalost sociálně-kulturního postavení novinových článků, díky které bude informace v nich obsažené, na rozdíl např. od románů, chápat jako faktické informace o určitých událostech v minulosti či budoucnosti. Možnost číst text a porozumět mu je tak nejen jeho vnitřní záležitostí, ale je také ovlivněna mimotextovými faktory (intertextualita, kontextualita), které se mohou v návaznosti na textuální analýzu stát předmětem analýzy diskurzivní.

S ohledem na právě uvedené mají dle mého názoru při čtení novinových článků zásadní postavení také příběhy, resp. narativy (vyprávění). Příběhy jsou důležitou součástí naší schopnosti porozumět světu a interpretovat jej určitým způsobem. Na myšlenku, že vyprávění se děje vždy, všude a ve všech společnostech, vlastně stojí značná část teorie Rolanda Barthesa. Ve vyprávění se setkává, fenomenologicky řečeno, žitá skutečnost a její jazykové označení, vyjádření a sdělení. Vyprávění dává žité skutečnosti řád a tím utváří svět [Lehtonen 2000: 80]. V rámci diskurzivní analýzy lze pak zkoumat, jaké aspekty vyprávění se v novinových článcích objevují a jaké aspekty zůstávají potlačeny, neboť jsou, stejně jako jakýkoliv jiný text, předmětem vědomého výběru mezi různými variantami. Spolu s Lehtonenem [2000: 80] lze nepochybně konstatovat, že *Naše kultura je neodmyslitelně spjata s nespočetným množstvím příběhů, kterým se prostě nelze vyhnout. (Our culture is bound to an innumerable amount of stories. One simply cannot escape them).*

e) Související koncepty

V teoretické části své bakalářské práce bych ještě rád stručně zmínil některé související koncepty, které je třeba mít podle mého názoru při provádění konkrétní diskurzivní analýzy na paměti. O některých jsme se prozatím je letmo zmínili. Jedním z těchto konceptů je např. tzv. *labeling* neboli označování, jehož hlavním znakem je komprese mnoha významů do jednoho nebo několika málo slov a úzká souvislost s těmi nejzásadnějšími sociálními kategoriemi (takovým označením je nepochybně také samotné slovní spojení „finanční krize“). Labeling také úzce souvisí se stereotypizací, která se vyznačuje velmi nízkou flexibilitou při nakládání se sociálními kategoriemi a homogenizací v rámci sociálních skupin. Stereotypy nacházejí své uplatnění zejména tam, kde absentuje vlastní zkušenost s daným jevem, resp. častěji sociální skupinou (např. s bankéři či finančními institucemi obecně). Média pak přispívají k zvnitřnění stereotypů a jejich naturalizaci.

Doplňme dále k výše naznačenému, že Foucault vycházel z nerozlučného spojení mezi věděním a mocí a tvrdil, že je tomu tak nikoliv jen z toho důvodu, že veškeré věděním je diskurzivní a každý diskurz je nadán mocí, ale protože ty nejmocnější diskurzy, s ohledem na jejich vysoký společenský efekt, závisí na předpokladu a nároku na to, že právě jejich věděním je pravda. Konkrétní důvody, konkrétní základ, proč je činěn nárok na pravdu, představují tzv. režimy pravdy [Rose 2002: 138]. Diskurzivní analýza se zabývá tím, jak jsou určitá tvrzení, např. právě mediální texty, konstruovány jako reálné, pravdivé nebo přirozené prostřednictvím určitého režimu pravdy. Diskurzy jsou organizovány tak, aby přesvědčily a diskurzivní analýza se mj. zabývá těmito přesvědčovacími strategiemi a především tím, jak je vytvářen efekt pravdy [Rose 2002: 154]. S tím souvisí také tzv. institucionální lokace diskurzů [Rose 2002: 158], kdy sdělení pocházející ze zdroje obdařeného určitou autoritou, jako jsou např. politici nebo ekonomové, je produktivnější než takové, které vychází z marginalizované sociální pozice.

2.3. Média a diskurz

V této bakalářské práci analyzuji vybrané novinové články jako specifický typ textů, které jsou projevem určitého diskurzu. Taková analýza by měla odpovědět na důležité otázky týkající se strukturálních specifík daného mediálního diskurzu. Lze si však položit základní otázku, proč vlastně v rámci společenské vědy studovat média, v našem případě pak dané novinové články. Důvodů je hned několik. Především je to jeden jejich

charakteristický rys, a to, že díky svému veřejnému pokrytí velmi dobře reflektují společenský mainstream [Wodak a Krzyżanowski 2008: 32] a tedy i dominantní diskurzy. Dále je to jejich společenský dopad, neboť distribuce širokému publiku a vlastnosti médiím přikládané násobí konstitutivní efekt diskurzů v nich obsažených. Mautner [2008: 31] hovoří v této souvislosti o *propojení fenoménů masové produkce a široké dostupnosti (twin phenomena of mass production and widespread availability)*. Mediální sdělení jsou považována za důvěryhodný, autentický a objektivní zdroj informací o světě, zejména v případech, kdy chybí vlastní zkušenost s daným fenoménem. Lze tedy říci, že média díky tomu mají výsadní postavení při ovlivňování sdílených sociálních konstrukcí reality, toho, co Fairclough [1995: 49] označuje za *dominantní pohled na svět očima vládnoucích společenských tříd (predominantly establishment view of the world)*. Lze dále říci, že mediální produkce je pod značnou profesionální a institucionální kontrolou a obecně platí, že nejsnadnější přístup k médiím mají ti, kdo disponují ekonomickou nebo politickou mocí, což má nutně vliv na konstituování režimu pravdy. Média jsou v současné společnosti nezanedbatelným prostředkem socializace jedince a pro sociálně-konstruktivistický přístup tak mají zcela zásadní význam.

Mediální reprezentace a interpretace jsou přebírány jedinci a prostřednictvím sociální interakce upevňovány. Média tedy sehrávají důležitou roli při ustavování a stabilizování významů. Jiráková a Köpplová [2003: 41] považují za nejdůležitější aspekty médií tyto: (i) každé médium v sobě zahrnuje užití určitých technologií a současně je jejich užitím utvářeno, (ii) média mají současně postavení společenské instituce, což znamená, že mají vliv na iniciování, posilování či formování sociálních vztahů a (iii) média se podílejí na utváření kulturního prostředí (a to nejrozličnějšími významovými strukturami, jež jsou zabudovány do mediálních technologií a organizací, a jejich užíváním, tedy např. produkováním významů). Uvedení autoři tedy jednak vycházejí z funkcionalistického přístupu k médiím (viz bod (ii)), jednak z kulturního modelu komunikace, který patří do paradigmatu sociálního konstruktivismu. Podle uvedených autorů *[k]ulturní model komunikace vnímá komunikaci jako konstruování sdíleného prostoru významů, v němž se příslušníci dané kultury pohybují. Zatímco přenosový model izoluje sdělení a "dopravuje" je jako dopis od podavatele k příjemci, kulturní model klade důraz na skutečnost, že lidé spolu sdílejí svět společných významů, které berou jako samozřejmost, dávno předtím, než k formulaci nějakého sdělení dojde [Jiráková a Köpplová 2003: 50].* Lze tedy uzavřít, že *Veškerý mediovaný materiál je nevyhnutelně produktem a součástí doby a kultury, v níž*

vzniká, a nese v sobě platné kulturní i společenské hodnoty [Burton, Jirák, 2001: 178]. Média mají podle obecně sdílených představ tři hlavní pozice, a to tzv. hlídacího psa, hlasu veřejnosti a zdroje veřejných informací. S ohledem na faktický stav lze však tyto pozice považovat spíše za určitou mytologizaci a za přání, aby tomu tak bylo, než za skutečný stav.

Vzhledem k výše uvedenému nedostatku specifických studií mediálního diskurzu finanční krize bude třeba využít teoretické ukotvení zkoumání mediálního diskurzu obecně. Mediální diskurz má podle Richardsona [2007: 1] specifické rysy, kterými jsou (i) používaný jazyk, (ii) specifické metody produkce a recepce mediálních sdělení a (iii) vztah médií k dalším nositelům symbolické a materiální moci, přičemž žurnalistice přisuzuje konstitutivní vliv (*formative influence of journalism*). Jirák a Köpplová [2003: 117, 118] rozlišují u mediálního produktu jednak jeho obsah (ač jde v jejich textu spíše o vnější formu), jednak jeho význam. Z tohoto pohledu vystupuje do popředí jazyk jako systém znaků, který je nejen nástrojem komunikace, ale především strukturou, která determinuje, co si lidé myslí, co zažívají a jak jednají (viz výše). Uvedení autoři v souladu s tradiční sémiotickou teorií rozlišují rovinu denotace, konotace a mýtu [Jirák, Köpplová 2003: 134 a box 4.7.]. Zejména konotace a mýty mají zásadní význam z hlediska sociální konstrukce reality. Média tedy vytvářejí prostředí symbolů vyjádřených v jazyce mediálních produktů. Fairclough [1995: 2] jako jednu z charakteristik médií uvádí jejich tzv. označující moc (*signifying power*), tedy moc reprezentovat cokoliv určitým způsobem. Podstatou této *signifying power* je pak podle Fairclougha [1995: tamtéž] způsob, jak je při reprezentaci využíván jazyk a v návaznosti na to pak autor označuje moc médií jako lingvistickou a diskurzivní. S tím souvisí dva důležité rysy mediálního diskurzu, a to jednak tzv. rámcování, jednak tzv. nastolování agendy [bliže k tomu např. kap. VI. v Burton, Jirák 2001].

V této bakalářské práci tedy vycházím z toho, že každý mediální produkt má poznatelný obsah, byť skrytý v symbolech a konotacích (sémiotický prvek textu) [Jirák, Köpplová: 118] a že jednou z charakteristik sociálního světa je to, že lidé jsou subjekty, které jazykově vyjádřeným (lingvistický prvek textu) mediálním produktům, resp. jevům obecně, přiřazují význam a tyto jevy interpretují. Analýza mediálních produktů pak může být využita pro zjištění, jaké významy spojené s určitým fenoménem jsou v rámci dané společnosti sdílené a jaké reprezentace sociálního světa převažují, jsou dominantní

(intertextuální a diskurzivní prvek textu) [Matheson 2005: 1]. Centrální roli při této analýze tedy, jak již bylo uvedeno výše, hraje jazyk a jeho struktura a způsob jeho užívání v rámci diskurzu, resp. diskurzivních praktik.⁸

⁸ Jako velmi výstižný se mi v tomto ohledu jeví odkaz k Foucaultovi uvedený v Brymanovi (2008: 499)... diskurz byl pojmem, který označoval způsob, jakým skupina lingvistických kategorií vztahující se k danému objektu a způsoby popisování tohoto objektu určují to, jak tomuto objektu rozumíme (*discourse was a term that denoted the way in which a particular set of linguistic categories relating to an object and the ways of depicting it frame the way we comprehend that object*). Pro dokreslení uveďme ještě vymezení Faircloughovo [1995: 56]: *Diskurz je jazyk použitý při reprezentaci dané sociální praktiky z určitého úhlu pohledu (A discourse is the language used in representing a given social practice from a particular point of view.)*.

3. Metoda

3.1. Diskursivní analýza jako výzkumná strategie

V zásadě se při analýze mediálních textů využívají dvě odlišné tradice, a to obsahová analýza a diskurzivní analýza [Miessler 2008: 116]. Jak už jsem uvedl výše, v rámci tohoto výzkumného projektu využiji diskurzivní analýzu jako metodu, která se soustředí na jazyk coby formu společenské praxe, je orientovaná dle jednotlivých případů (*case-oriented*), nevychází z předdefinovaných kategorií, ale přímo z textů a soustředí se především na významy [Miessler 2008: tamtéž]. Diskurzivní analýzu, která je specifickou kvalitativní výzkumnou strategií, lze v rámci mého výzkumného projektu aplikovat z toho důvodu, že předpokládanou metodou je textuální a intertextuální analýza textů, jejich interpretace a pokus o explanaci.

Jak uvádí Vávra [2008: 210] kořeny diskurzivní analýzy jsou v lingvistice a předmětem analýzy jsou tedy především použité výrazy, gramatické tvary, rétorické figury a metafory. Při studiu textu se lze pak zaměřit buď na jeho vnitřní strukturu a vztahy v jejím rámci (lingvistický přístup), nebo na zapojení textu do mimotextových souvislostí. Miessler [2008: 118] si podle mého názoru správně povšiml toho, že diskurzivní analýzu lze využít i pro analýzu většího množství mediálních textů, neboť lze zkoumat to, co mají jednotlivé texty společné nebo v čem se naopak liší. Prostřednictvím diskurzivní analýzy pak hledáme charakteristiky a proměny diskurzu nebo rekonstruujeme „ideální typ“ diskurzu, abychom případně v následujícím kroku mohli pátrat po silách, které se na podobě daného diskurzu a na jeho proměnách podepsaly [Miessler 2008: tamtéž]. Miessler [2008: 120] pro tento účel navrhuje kódování na základě významových jednotek, s čímž se lze ztotožnit. Tento postup, který je v zásadě tématickou analýzou, využily dle mého názoru také Fuchsová a Grafová [2010], ačkoliv o tom ve své studii explicitně nehovoří. Při sběru dat i při analytických postupech musíme mít stále na paměti, že jedním ze znaků kvalitativního výzkumu je souběžnost sběru dat, jejich analýzy a vytváření jejich dočasných interpretací.

Podle Fairclougha [1995: 16] je tedy při studiu mediálních produktů centrálním prvkem textová (jazyková, lingvistická) analýza, nicméně se nelze spokojit s analýzou formálně lingvistickou, ale třeba studovat jazyk mediálních produktů jako diskurz, přičemž textuální/jazyková analýza je ukotvující součástí takové diskursivní analýzy.

Také Matheson [2005: 7] uvádí, že diskurzivní analýza vychází z textové analýzy a staví na jejích sociologických, antropologických a filosofických základech. Diskurzivní analýza se tedy neomezuje na analýzu textuální, nicméně z ní nutně vychází, což se projevuje i v této bakalářské práci.

Existuje řada přístupů k provádění diskursivní analýzy, přičemž každý autor si metodu přizpůsobuje specifickým potřebám svého výzkumu a zkoumaného problému. Vzhledem k tomu, že diskurzivní analýza není ani přesně určenou metodou, ani disciplinovanou školou [Vávra 2008: 209] a relevantních autorů je celá řada, vybral jsem si, vzhledem k odpovídajícímu předmětu zájmu, v teoretických a metodologických otázkách jako referenčního autora Normana Fairclougha [1995], resp. jeho rozvinutí u Richardsona [2007] a také jeho teoretické uchopení u Jørgensenové a Phillipsové [2002]⁹, a částečně také socio-kognitivní model van Dijka [Fairclough 1995: 28 a násl., van Dijk 1991, van Dijk 1988]. Podle Jørgensenové a Phillipsové [2002: 60] představuje v rámci kritické diskursivní analýzy Faircloughův přístup nerozvinutější teorii a metodu pro výzkum v oblasti výzkumu komunikace, kultury a společnosti. Cennou inspiraci a teoretický základ v oblasti zkoumání médií představovali také Burton a Jiráček [2001] a Jiráček, Köpplová [2003].

Z pohledu diskursivní analýzy [Jørgensen, Phillips 2002: 21] není účelem výzkumu zjistit, co leží „za diskurzem“, tedy např. co je pravou, demaskovanou podstatou mediálního diskurzu nebo zda je dané sdělení pravdivé nebo nepravdivé, špatné či správné, ačkoliv zastánci kritického směru diskursivní analýzy tak často v pozdějších fázích výzkumu činí. Předmětem zkoumání je diskurz sám, nikoliv realita „mimo diskurz“. Diskursivní analýza pracuje s tím, co bylo řečeno nebo napsáno a zkoumá schémata v rámci vybraných textů, přičemž se snaží o identifikaci sociálních důsledků různých diskursivních reprezentací reality.

Podle Jørgensenové a Phillipsové [2002: 61 – 64] mají různé směry diskursivní analýzy řadu společných znaků a východisek, které samozřejmě úzce souvisí s výše uvedenými charakteristikami sociálního konstruktivismu obecně a zejména s pojetím

⁹ Jørgensen, Phillips [2002: 89]: *Ze všech různých přístupů ke kritické diskurzivní analýze vytvořil podle našeho názoru nepropracovanější analytický rámec pro zkoumání vztahu mezi jazykem a společenskou praxí Fairclough. (Among the different approaches to critical discourse analysis, Fairclough has, in our view, constructed the most sophisticated framework for analysis of the relationship between language use and societal practices in general).*

jazyka v rámci tohoto paradigmatu. Tyto znaky, snad až na níže uvedené body (iv) a (v), které jsou charakteristické pro kritickou podobu diskursivní analýzy, jsou podstatné i pro charakter a metodologická východiska této práce, a proto je stručně zmiňme:

(i) Charakter sociálních a kulturních procesů a jejich struktura jsou částečně lingvisticko-diskurzivní, tedy, diskursivní praktiky, jejichž prostřednictvím jsou texty produkovány a konzumovány (přijímány a interpretovány), jsou nahlíženy jako důležitá forma sociální praxe, která přispívá ke konstituování sociálního světa včetně sociálních identit a vztahů.

(ii) Diskurz je jak konstitutivní, tak konstituovaný. Řada autorů v této souvislosti označuje vztah diskurzu a sociálního světa za dialektický, tedy obousměrně se ovlivňující.

(iii) Používání jazyka může být předmětem empirické analýzy v rámci sociálního kontextu. Diskursivní analýza se zabývá zejména konkrétní lingvistickou textuální analýzou používání jazyka ve společenské interakci. Také Gee [2010: 2] má za to, že diskurzivní analýza je zkoumáním používání jazyka v praxi (*the study of language-in-use*).

(iv) Diskurz funguje ideologicky. Kritická diskursivní analýza má za to, že diskursivní praktiky přispívají k vytváření a reprodukci nerovných mocenských vztahů mezi společenskými skupinami, jako jsou vztahy mezi společenskými třídami nebo etnickými menšinami a většinovou společností nebo mezi muži a ženami. Tento efekt je chápán jako ideologický. Tímto je vlastně daná diskursivní analýza vymezena jako „kritická“, a to v tom smyslu, že jejím cílem je odhalit roli diskursivních praktik v udržování sociálního světa, včetně sociálních vztahů, které zahrnují nerovné mocenské postavení.

(v) Kritický výzkum. Již s ohledem na předchozí charakteristiku je jasné, že kritická diskursivní analýza se nepovažuje za politicky neutrální, jak činí některé objektivisticky ukotvené společenské vědy, ale naopak, její přístup je kritický také v tom smyslu, že usiluje o společenskou změnu a staví se na stranu „potlačovaných“ společenských skupin. Slovy Jørgensenové a Phillipsově [2002: 2]...*kritický výzkum znamená zkoumat a analyzovat mocenské vztahy ve společnosti a formulovat normativní stanoviska, na základě kterých je pak možné tyto vztahy kritizovat s ohledem na možnosti sociální změny...*(critical research, that is, to investigate and analyse power relations in society

and to formulate normative perspectives from which a critique of such relations can be made with an eye on the possibilities for social change).

Faircloughův přístup lze obecně označit za textově orientovanou formu diskursivní analýzy, který se snaží o spojení tří prvků, a to textuální analýzy z pohledu lingvistického, včetně Hallidayovy funkcionální gramatiky, makrosociologické analýzy sociálních praktik inspirovanou Foucaultem a mikrosociologické interpretativní tradice, v jejímž rámci je každodenní život považován za produkt lidského jednání, při kterém sociální aktéři jednají podle sdílených pravidel a procesů [Jørgensen, Phillips 2002: 65 – 66]. Co lze použít z Faircloughova přístupu s ohledem na cíl této práce především, je primární využití textuální analýzy k porozumění tomu, jak diskursivní praktiky lingvisticky fungují na úrovni jednotlivých textů. V pozdějších fázích zkoumání je pak Faircloughem aplikován interdisciplinární přístup kombinující textuální a sociální analýzu, který je využíván k zkoumání vztahu mezi textem a sociálními a kulturními procesy a strukturami.

V rámci analýzy samotné jsou pak klíčové dvě dimenze diskurzu, a to (i) konkrétní případ použití jazyka (*communicative event*), jakým je například právě novinový článek a (ii) řád (pravidla) diskurzu (*order of discourse*), tedy konfigurace všech diskursivních typů, které jsou užívány v rámci společenské instituce nebo společenské oblasti, přičemž diskursivní typy se skládají z diskurzů a žánrů [Jørgensen, Phillips 2002: 67]. Příkladem řádu diskurzu je také diskurz mediální se svými žurnalistickými žánry. V rámci řádu diskurzu existují specifické diskursivní praktiky nebo také strategie, jejichž prostřednictvím jsou texty produkovány a interpretovány.

Všichni autoři, kteří využívají Faircloughův přístup ve svých textech, uvádějí grafické znázornění jeho trojdimenzionálního modelu, který slouží jako analytický rámec pro empirický výzkum, a nám tedy postačí odkázat např. na obrázek 3.1. v Jørgensenové a Phillipsově [2002: 68] nebo na českou variantu, kterou uvádí Vašát [2009: 2]. Uvedený model je postaven na principu, že texty nemohou být pochopeny a tedy ani zkoumány izolovaně, ale pouze ve vztahu k jiným textům (intertextualita)¹⁰ a ve vztahu ke

¹⁰ Jørgensenová a Phillipsová (2002: 73 - 74): *Intertextualita označuje situaci, kdy všechny případy užití jazyka odkazují na případy předchozí. Není možné se vyhnout používání slov a frází, které již někdo použil. Existuje přímá forma intertextuality, tzv. manifestovaná intertextualita, kdy určitý text explicitně staví na jiném textu, například tak, že jej přímo cituje. (Intertextuality refers to the condition whereby all communicative events draw on earlier events. One cannot avoid using words and phrases that others have used before. A particularly pronounced form of intertextuality is manifest intertextuality, whereby texts explicitly draw on other texts, for instance, by citing them).*

společenskému kontextu (kontextualita). Na tomto místě lze však podotknout, že jak Fairclough, tak jiní autoři hlásící se ke kritické diskursivní analýze, málokdy dodržují stanovený teoretický rámec, který je v případě ostatních autorů vždy určitou variací na Fairclougha. Spíše začínají jazykovou analýzou konkrétních textů, identifikují diskurzy, na kterých dané texty staví (tj. interdiskurzivitu) a jak se tyto texty vztahují k množině dalších textů (intertextualitu) [Jørgensen, Phillips 2002: 68]. Formálně jsou však výše uvedené dimenze Faircloughova trojdimenzionálního modelu vymezeny takto: (i) lingvistické charakteristiky textu (textuální rovina), (ii) procesy vztahující se k produkci a konzumaci textu (diskurzivní praktiky) a (iii) širší společenské souvislosti, do nichž daný text patří (sociální praktiky).

Je ovšem třeba mít na paměti, že analýza lingvistických charakteristik textu se bude nevyhnutelně týkat diskurzivních praktik a naopak. Analýza diskurzivních praktik se zaměřuje na to, jak autor textu staví svůj text na dosavadních diskurzech a žánrech a také na to, jak čtenáři využívají dostupné diskurzy a žánry při čtení a interpretaci textů [Jørgensen, Phillips 2002: 68 – 69].

I s ohledem na výše uvedené je zřejmé, že diskursivně-analytický přístup k empirickému výzkumu může být konstruován mnoha způsoby a to v závislosti na výzkumné otázce a teoretické perspektivě výzkumníka. V rámci tohoto procesu také dochází k vymezení jednotlivých diskurzů, resp. řádů diskurzu jako analytických konceptů i jako objektů výzkumu. Při této operacionalizaci pak platí, že *řád diskurzu je společná platforma pro různé diskurzy a diskurzy jsou pak vzorce významů existující v rámci určitého řádu diskurzu (the order of discourse is the common platform of different discourses, and the discourses are the patterns of meaning within the order of discourse)*. [Jørgensen, Phillips 2002: 144]. K tomuto problému se blíže vztahuje část 4. této práce, Analytické postupy.

V metodologické části své bakalářské práce považuji také za vhodné uvést, že pro většinu diskurzivních analytiků je typické to, že při svém výzkumu využívají určitý diskursivně-analytický přístup a doplňují jej nediskurzivními analytickými teoriemi, které se týkají zkoumaného fenoménu, např. teorií globalizace, teorií organizační apod. [Jørgensen, Phillips 2002: 153]. Tyto nediskurzivní teorie pak mohou sloužit k získání předběžného porozumění zkoumanému problému, resp. jeho teoretickému zarámování. To je možné učinit také u Faircloughova přístupu, neboť považoval diskurzivní praktiky

pouze za jednu část sociálního světa, která je v dialektickém vztahu s jinými sociálními dimenzemi fungujícími dle vlastní vnitřní logiky [Jørgensen, Phillips 2002: 156]. Lze především obecně, vzhledem k tomu, že předmětem této práce primárně není analýza úrovně sociálních praktik, zmínit Beckovu teorii rizikové společnosti (finanční transakce představující jádro finanční krize nejsou ničím jiným než globálním obchodem s různými druhy rizik), společnosti, kde existují časově a místně neomezená rizika, za něž nelze nikoho konkrétního činit odpovědným, a která je závislá na vědeckých poznatcích a racionalitě, které média pomáhají šířit, ale zároveň představují významný informační kanál sloužící ke zpochybnění této vědecké racionality. Lidé se podle Becka [Jørgensen, Phillips 2002: 159] stali více senzitivními v otázkách a problémech, o nichž mají pouze zprostředkovanou zkušenost. Za zmínku stojí také Baumanovo upozornění na „korosivní“ efekt individualizačních a komodifikačních procesů na politické problémy, jejichž řešení musí být založeno na solidaritě. Konzumerismus, šířený za vydatné pomoci médií, pomáhá rozvoji tohoto sebestředného individualismu, což ve výsledku vede k „privatizaci problémů lidstva a odpovědnosti za jejich řešení“ [Jørgensen, Phillips 2002: 160]. Tomu odpovídá Faircloughova glosa k „marketizaci“ diskurzů zmíněná výše.

3.2. Výzkumný problém

Cílem tohoto výzkumného projektu je prozkoumat pomocí diskurzivní analýzy způsob, jakým je konstruována finanční krize v českém mediálním diskurzu. V zásadě se lze v rámci výzkumu mediálních sdělení ptát na tři základní otázky [Fairclough 1995: 5]: (i) jak je svět (události, vztahy, atd.) reprezentován? (*representations*), (ii) jaké identity jsou vytvářeny pro ty, jichž se sdělení týká? (*identities*) a (iii) jaké vztahy jsou utvářeny mezi těmi, jichž se sdělení týká? (*relations*).

Tomu odpovídá funkcionální vymezení diskurzu [Jørgensen, Phillips 2002: 67]. Podle Fairclougha [1995: 17] jsou to zejména reprezentace, které jsou dlouhodobým předmětem debat v rámci mediálních studií, a to zejména ve spojení s manipulací, ideologií a omyly (*bias*). Podle mého názoru však nejsou výše uvedené kategorie v praxi ostře oddělitelné a tato práce tedy předpokládá, že v rámci výsledků analýzy jsou z podstaty věci částečně odpovídány všechny tři výše uvedené otázky. S ohledem na teoretické ukotvení své práce bych však dodal ještě otázku čtvrtou, a to, jaké společenské hodnoty a vzorce chování jsou ve zkoumaných sděleních obsaženy. V souvislosti s vymezením výzkumného problému považuji za klíčové zmínit, resp. zopakovat tři hlavní premisy každé diskurzivní

analýzy, a to, že (i) předmětem analýzy je diskurz jako samostatný fenomén, (ii) jazyk je ve vztahu k společenské realitě konstruktivní a (iii) diskurz je rétoricky organizován [Bryman 2008: 501].

Primární výzkumná otázka tedy zní: (i) Jaké lingvisticko-rétorické instrumenty¹¹ a diskurzivní strategie využívá deník MF Dnes (viz dále) v rámci diskurzu finanční krize (fáze deskripce) a (ii) jak lze užití těchto jazykových instrumentů a strategií interpretovat v sociálním kontextu jejich použití (fáze interpretace)?

Vzhledem k právě uvedenému považuji za vhodné uvést, že toto vymezení a vztahení se k fenoménu finanční krize je nutně pouze určitou přípravnou fází případného většího celku, neboť se zkoumaný problém, v případě pokračování výzkumného projektu, bude s postupující prací stále vyjasňovat, jakékoliv dílčí závěry jsou nutně předběžné a mohou být předmětem dalšího ověřování a úpravy. Důvodem je mj. skutečnost, že diskurzivní analýza novinových článků se neomezuje pouze na strukturu textu (to, že není pouhou exegezí, určuje již zohlednění kontextu při textuální analýze), ale zkoumaná struktura textu vyjadřuje nebo naznačuje různé významové, názorové a ideologické podloží, které lze analyzovat v další fázi jako kognitivní, společenský, politický a kulturní kontext, např. s využitím metody srovnávací nebo historické analýzy, přičemž *Analýza toho, co nebylo řečeno, prozradí často více, než koumání toho, co je v textu explicitně vyjádřeno. (The analysis of the unsaid is sometimes more revealing than the study of what is actually expressed in the text.)* [van Dijk 1991: 114].

3.3. Techniky sběru dat

Při realizaci výzkumu byly využity tzv. nevtíravé techniky sběru dat, konkrétně zajištění dokumentů – sekundárních pramenů (v diskurzivní analýze je text samotný objektem analýzy). Sekundární písemné prameny jsou představovány vybranými (viz dále) články z periodicky vycházejícího celostátního média MF Dnes, tedy prameny, které se již „nacházejí“ ve veřejné sféře a nepředpokládám žádné problémy při jejich získání z archivu knihovny nebo na internetu (anopress). Další výhodou novinových článků je to, že se jejich společenskovedním uchopením nemění jejich charakter.

¹¹ Tedy zejména schémata, styly, syntax, jazykové a rétorické prostředky (např. metafory, analogie, ironie apod.), argumentační konstrukce, implicitní a explicitní významy, implikace, intratextuální koherence a kontexty. Přehledy, z nichž budu vycházet, jsou uvedeny především v Faircloughovi [1995: zejména kapitola 6 a 10], van Dijkovi [1991], van Dijkovi 1988 [str. 17 a násl.], Fuchsové, Grafové [2010] a Richardsonovi [2007].

3.4. Výběr vzorku

V diskurzivní analýze, jako v jakémkoliv jiném výzkumu, je klíčovou otázkou zdroj dat, v případě této bakalářské práce texty - novinové články. Vzhledem k tomu, že cílem výzkumu bylo alespoň částečné porozumění mediálnímu diskurzu finanční krize, bylo třeba získat data, která o tomto sociálním problému co možná nejvíce vypovídají. V tomto případě se jednalo o účelový výběr, neboť vzorek je konstruován s ohledem na výzkumný problém. Souhlasím s Jørgensenovou a Phillipsovou [2002: 147], že nevýhodou Faircloughova přístupu je požadovaná úroveň detailnosti zkoumání, která vede k tomu, že je možné analyzovat pouze malé množství textů. Je tedy nutné, aby výzkumník strategicky vybíral texty pro svou analýzu. Technikou konstrukce vzorku je tedy účelové vzorkování, založeném na vlastním úsudku o tom, jaký soubor dokumentů je třeba zkoumat. Dokumenty byly do vzorku zařazeny pouze na základě jedné vlastnosti, a to tématickém vztahu ke zkoumanému fenoménu.

Důvodem pro výběr deníku MF Dnes bylo vedle předpokládaného rozsahu výzkumného projektu zejména to, že je druhým nejčtenějším¹² celostátním deníkem v České republice a diskurz finanční krize, který je v tomto deníku pozorovatelný, má tedy širší společenský dopad. Jde o deník na české mediální scéně etablovaný a lze tedy mluvit o jisté relevanci zkoumaného diskurzu. Vzhledem k tomu, že se tento deník snaží profilovat seriózně-mainstreamově, je také pravděpodobné, že prezentace zde bude vyváženější než např. v nejčtenějším deníku Blesk. Podle své vlastní informační brožury¹³ je MF Dnes *úspěšný evropský deník*, přičemž jde také o *moderní noviny seriózního zaměření, které přinášejí svým čtenářům kvalitní a plnohodnotný obraz o světě, ve kterém žijí*. Dalšími charakteristikami, kterými se MF Dnes označuje, jsou moderní demokratický tisk, nezávislost na politických stranách, názorová otevřenost, kompletní seriózní zpravodajství a stanovující standardy novodobé české žurnalistiky. MF Dnes je dle svého názoru *v současné době patrně nejvlivnějším českým deníkem. Výzkumy ukázaly, že je jednoznačně nejcitovanějším deníkem, listem s největším počtem původních zpráv a novinami, které se největší měrou zabývají problematickými a neetickými jevy ve společnosti. Analýzy nezávislých agentur prokázaly i to, že MF DNES přináší nejobjektivnější politické zpravodajství...1,2 milionu čtenářů seriózního deníku dává MF*

¹² Viz http://www.median.cz/docs/MP_2011_2+3Q_zprava.pdf (naposledy navštíveno 1.9.2012)

¹³ http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A090720_BOP_A031215_MF1_MFDBROZURA.PDF (naposledy navštíveno 1.9.2012)

DNES nejen pozici hlavního českého deníku, ale v poměru k počtu obyvatel ji staví na jedno z nejpřednějších míst v Evropě. Co se týče složení čtenářů, uvádí propagační materiál¹⁴ vydavatelství Mafra vycházející z výzkumu sledovanosti médií, že MF Dnes čtou (celková četnost jednoho vydání je 797 000) především lidé v produktivním věku (nejvíce, 209 000 čtenářů je ve věku 30 – 39 let), s vyšším vzděláním (se základním vzděláním bylo 72 000 čtenářů, tedy nejméně), lidé v domácnostech s vyššími příjmy (nejvíce, 354 000 bylo čtenářů v domácnostech s příjmem 30 000 a více), lidé z vyšších socioekonomických skupin, lidé ve vedoucích pozicích v zaměstnáních, resp. lidé s rozhodovací pravomocí.

Je samozřejmé, že díky tomuto zúženému výběru byla zkoumána pouze část mediálního diskurzu finanční krize, nicméně výsledky výzkumu jsou podle mého názoru použitelné pro další výzkumy v této oblasti, např. pro srovnání s jinými periodiky, politickými projevy nebo oficiálními dokumenty. Výběr deníku MF Dnes a kritéria výběru jednotlivých článků představují podle mého názoru vhodný vstupní krok pro prvotní zhodnocení diskurzu finanční krize a trendů její reprezentace.

Vzhledem k tomu, že výzkumným problémem je diskurz finanční krize v deníku MF Dnes, byly vybírány články vztahující se k tématu finanční krize, a to na základě klíčových slov, jako je „finanční krize“, „bankovní krize“, „dluhová krize“ apod. Jde v zásadě o obsahovou analýzu s kódováním, nicméně v tomto případě není kódování analýzou samotnou, ale způsobem umožňujícím zvládnout analýzu kvalitativní. S ohledem na rozsah výzkumu byly předmětem zájmu pouze články z titulní strany, neboť zařazení zprávy na první stranu lze považovat za signalizaci její důležitosti a pouze v referenčních měsících, za které jsem s ohledem na zkoumaný fenomén zvolil polovinu září – polovinu října 2008¹⁵ a stejné období v roce 2009, což mi umožnilo také komparaci podle kritéria času. Také Mautner [2008: 37] uvádí, že v případě, kdy je předmětem výzkumu diskurzivní reprezentace určité události, je primárním třídícím kritériem čas a je tedy vhodné vybírat novinové články v určitém období se vztahem k dané události. Důvodem je vedle možnosti srovnání také redukce příliš velkého počtu relevantních článků a předpokládaný význam článků umístěných na titulní straně.

¹⁴ http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A120528_TVE_MFD_11-1241.PDF (naposledy navštíveno 1.9.2012)

¹⁵ Za počátek finanční krize lze podle řady autorů v zásadě považovat září 2008, kdy banka Lehman Brothers požádala o ochranu před věřiteli z důvodu špatné likvidní situace. Vzhledem k významné tématické souvislosti byl zařazen také článek z 8.9.2008.

4. Analytické postupy

Diskurzivní analýza zkoumá především otázku, jak jsou důležité sociální fenomény konstruovány v diskurzu, přičemž využívá především a primárně lingvistických argumentů. Také Fairclough ve svém přístupu sleduje v průběhu svých analýz především systematickou lingvistickou analýzu a identifikuje řadu obsahových charakteristik daného textu, které by jinak zůstaly nepovšimnuty. Systematický přístup také přispívá k transparentnosti výsledků analýzy a slouží k dokumentaci postupu, jakým bylo výsledků dosaženo. Obsah textu nemůže být podle Fairclougha analyzován bez analýzy užitých jazykových forem (slova, gramatická struktura, metafory atd.) [Jørgensen, Phillips 2002: 147]. Diskurzivní analýza by měla být chápána jako proces zahrnující souhru mezi celkovým porozuměním zkoumanému materiálu a bližší analýzou jeho vybraných aspektů pomocí vhodných a průběžně přizpůsobovaných analytických postupů. Celkové porozumění se pak děje v jisté variaci na hermeneutický kruh.

Cílem této bakalářské práce je zjistit všechny jevy vyskytující se ve vybrané skupině článků a ty interpretovat prizmatem diskurzivní analýzy. Jde tedy o postup induktivní, od konkrétního k obecnému. Pro volbu samotného analytického postupu lze podle mého názoru vyjít ze základního dělení technik a postupů kritické diskurzivní analýzy, které uvádí Vašát [2009: nečíslováno], a to 1) deskripce (formální stránka textu), 2) interpretace (diskurzivní praxe – co a jak je skrze texty produkováno a jak je to v textech nacházeno) a 3) explanace.

Tyto kategorie jsou však značně propustné a zejména 1) a 2) v diskurzivní analýze splývají. Tento obecný postup je však podle mého názoru nutné modifikovat s ohledem na provedenou tématicky relevantní diskurzivní analýzu [Fuchs, Graf 2010], kdy těmito autorkami použitý postup považuji za vhodný s ohledem na téma této práce. Výsledkem jsou pak tyto kroky: (i) stručná analýza institucionálního rámce textů (umožní prvotní dekodování významu a sdělení) (viz charakteristika deníku MF Dnes), (ii) prvotní obsahová (tématická) analýza, (iii) textuální analýza - identifikace lingvisticko-rétorických prostředků, (iv) interpretace výsledku.

V zásadě lze říci, že předmětem analýzy je v prvotní fázi text (forma a významy, „ideační“ funkce), intertextuální aspekty a částečně také diskurzivní praxe, neboť tam lze zařadit přenos informace z přímého zdroje do novinového článku [Fairclough 1995: 57 až

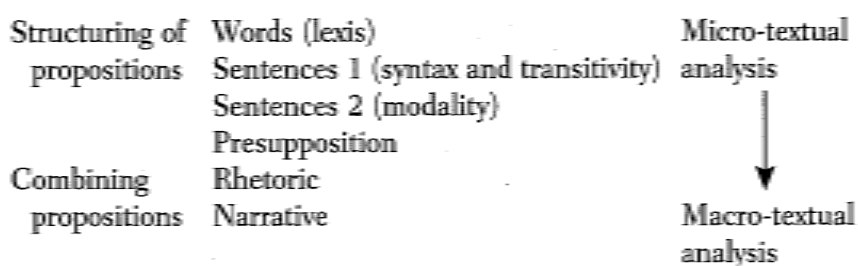
59, 68, zmíněno také ve Vašát 2009, nečíslováno]. To, co jsme výše označili jako textuální analýzu, označuje Fairclough [1995: 61] jako spojení lingvistické analýzy (deskripce) a intertextuální analýzy (interpretace, zohlednění společenského a kulturního rozumění, resp. spíše kvalifikovaný odhad analytika týkající se tohoto rozumění). Při analýze samotné bylo využito otevřeného kódování na základě (i) jazykové struktury a (ii) významu, kódy se v průběhu výzkumu vyvíjely, od počátku tedy bylo nutné poznámkování, přičemž základ pro kódování byl do jisté míry převzat od výše a níže uvedených autorů.

V rámci analytických postupů byl dále na obecné úrovni mj. využit přehled témat, která k otázkám textuální analýzy předkládá Gee [2010: 102]. Jsou to (i) důležitost (*significance*) osob, věcí a dějů, (ii) činnosti (*practices, activities*), (iii) identity (*identities*), (iv) vztahy (*relationships*), (v) politika (*politics*), (vi) spojení (*connections*) a (vii) systémy znaků a vědění (*sign systemes and knowledge*). Konkrétnější jazykové charakteristiky textu lze najít u Mautnera [2008: 44], a to slovní zásobu, přechodnost, modalitu, označení zdroje, uvedení různých názorů, logickou spojitost (koherenci) a soudržnost (kohezi) textu a argumentační prostředky ustavující vztah mezi autorem a čtenářem.

S ohledem na výše uvedené studie na podobné téma, kterým se zabývá tato bakalářská práce, bylo velmi pravděpodobné, že v textech budou používána metaforická a metonymická vyjádření. Podle Lehtonena [2000: 90] hrají v jazykové praxi tyto vyjadřovací prostředky důležitou roli, neboť jsou výrazem základního rysu lidského myšlení, kterým je interpretace neznámého pomocí toho, co již známé je. Pomocí metafory je význam produkován za pomoci analogie, tedy příkládáním významu jednomu jevu pomocí jevu jiného. Tento v zásadě komparativní postup se však prezentuje jako realistické vyjádření. Zatímco metafora přenáší význam z jednoho jevu na druhý, metonymie funguje na principu kombinace významů, které jsou si blízké, především však na základě konvence [Lehtonen 2000: 91].

Richardson [2007: 16 a násl.] uvádí, že diskurzivní analýza se vyvinula z analýzy obsahové (ucelený přehled vývoje tohoto přístupu nabízí např. van Dijk 2007) obohacením o myšlenku, že explicitní obsah s sebou nese také stopu sociálních vztahů a institucionální dynamiky, že formuje sociální schémata (tzv. *consequential meaning*, kontext). Technika obsahové analýzy nicméně může pomoci v případě většího množství

textů [Miessler 2008], a to zejména umožněním zachycení významových a tématických schémat napříč těmito texty [Richardson 2007: 21]. Richardson [2007: 46] také nabízí užitečné shrnutí některých konceptů a nástrojů lingvistické analýzy (předpokládám tedy, že slova použítá v textu ke sdělení, které je jeho obsahem určují, resp. „rámují“ sdělení přímo), ze kterých vycházím v této práci především. Identifikovány jsou dva hlavní aspekty první fáze analýzy, a to (i) struktura tvrzení a (ii) jejich kombinace a řazení. Schématicky lze spolu s Richardsonem [2007] uvést tento model:

Mezi další charakteristicky textů, kterými jsem se v rámci analýzy zabýval, patří: (i) označení a referenční strategie (s tím úzce souvisí otázky pozitivní sebereprezentace a negativní reprezentace „těch druhých“), (ii) reprezentace hodnot a charakteristik aktérů (*predication*), např. co do kvantity, kvality, místa, času apod., (iii) konstrukce vět: syntax a tranzitivita, tj. (přechodnost) popisující vztah mezi aktérem, dějem, objektem a okolnostmi, což je důležité pro prezentaci a konstrukci dějů (v rámci mediální diskurzu dochází často k tzv. *active agent deletion*, a dále k transformaci aktivního děje do vztahu nebo stavu věcí, důležitá je z hlediska významu také záměrná absence některých prvků), (iv) konstrukce vět: modalita, ta především určuje vztah autora ke sdělení obsaženému v textu a má tak důležitý význam z hlediska efektu pravdivosti, (v) předpoklady (implicitní, předpokládané, samozřejmé významy), (vi) rétorické figury (tropy), zejména s ohledem na jejich argumentační a přesvědčovací funkci, jde o užívání hyperbol, metafor a metonymie, neologismů a (vii) narativní struktury, zejména scéna, událost a výsledek a jejich řazení v textu, důležitou roli hraje to, jak se v novinovém „příběhu“ odpovídá na základní dějové otázky kdo, co, proč, kde a kdy, používání anaforických a kataforických strategií, apod.¹⁶

Pro úplnost uvedme, že v případě mediálního diskurzu je diskurz vždy institucionálně ukotven a novinový článek je výsledkem komplexního procesu výběru a struktura. Na

¹⁶ Zajímavé postřehy má v tomto ohledu také van Leeuwen [2009: 280 – 286].

úrovni diskurzivních praktik je možné ptát se především na to, jakým způsobem je konceptualizováno publikum - čtenáři (viz k tomu výše uvedená charakteristika institucionálního rámce, tedy zkoumaného deníku MF Dnes). Může jít obecně o veřejnost, jejímž základním právem je právo na informace a média tak hrají roli „hlídacího psa demokracie“ nebo veřejnost jako oběť sdělované události. Často je publikum – čtenáři konceptualizováno jako skupina spotřebitelů nebo je komodifikováno blíže k tomu Richardson [2007: 77 a násl.]). Na úrovni diskurzivních praktik mohou být zohledněny také otázky související s profesionalitou a etikou novinářské profese, např. vztah novinářů k pravdě, jejich nezávislost, odpovědnost, přesnost podávaných zpráv, objektivita, názorová pluralita (kdo dostává v rámci sdělení o události prostor k vyjádření), institucionální rutina, charakteristiky události nutné k tomu, aby se „pouhá“ událost stala novinovou zprávou, tedy předpokládaná očekávání předpokládaného publika, jazykový styl daného deníku, vnitřní a vnější intertextualita (důležité je zejména využívání citací a nepřímé řeči) apod. Na úrovni sociálních praktik, jako vnějších struktur, institucí a hodnot, je možné zkoumat různé ekonomické, politické a ideologické praktiky, včetně otázek společenských tříd (např. konstrukce průměrné střední třídy jako nejpočetnějšího čtenářstva, zanedbávání nebo naopak přílišné zviditelňování nejnižších společenských tříd), způsobu kapitalistické výroby, moci, dominance, diskriminace a vykořisťování (blíže k tomu Richardson [2007: 114 a násl.]).

5. Analýza

Úvodem, této části je třeba zmínit, že v souvislosti s poskytováním informací o finanční krizi zavedla MF Dnes již dne 15.9.2008 posílenou rubriku ekonomika, přičemž oznámení o tomto kroku obsahuje pohled MF Dnes, vyjádřený prostřednictvím šéfredaktora Roberta Čásenského, na informování o ekonomických otázkách, které označuje jako *ekonomické události a trendy* [MF Dnes 15.9.2008]. Jako fakt je pak prezentována myšlenka, že tyto ekonomické události a trendy ovlivňují jednak zaměstnání a podnikání, jednak do značné míry soukromý život každého člověka, resp. *každého z nás*, neboť MF Dnes se považuje za médium, které je se svými čtenáři „na stejné lodi“ a je svým čtenářům dobrým rádčem. Z právě uvedeného konstatování pak vyplývá potřeba získávat jednak (i) zasvěcené, jednak (ii) nestranné ekonomické informace, což je právě důvodem pro posílení ekonomické rubriky MF Dnes. Šéfredaktor Čásenský dále mj. upozorňuje na rozhovory *s podnikatelem či manažerem o zákulisí jeho oboru* a také na rubriky, *kteří vás seznámí s lidmi z byznysu, jejich zkušenostmi i radami*. Ekonomika je tak jednak prezentována jako něco, co je obyčejnému člověku nepřístupné (viz také „zasvěcené“ informace), jednak je využíván diskurz expertů, resp. osob „zasvěcených“, kteří mají v rámci zkoumaných textů klíčové postavení (viz také dále).

V první fázi analýzy jsem se zaměřil na texty samotné, které reprezentují první z dimenzí diskurzu, a na lingvistické znaky jako je slovní zásoba, gramatika a struktura textu. Druhá fáze analýzy pak spočívala v interpretaci textu a zohlednění kontextu. Tyto analytické fáze ovšem nelze vždy striktně oddělovat, neboť jsou prostupné a často je nutné se při analýze pohybovat z první do druhé a naopak (podrobněji k tomu viz výše). V rámci analýzy však bylo nejprve třeba identifikovat, jaké informace vlastně vybrané články přináší. Vzhledem k umístění (titulní strana) a rozsahu zkoumaných textů (zkoumanému tématu se v roce 2008 na titulní stránce věnovalo 28 vydání MF Dnes, v roce 2009 pak pouze 7 vydání) se dalo předpokládat, že půjde pouze o hlavní témata související s fenoménem finanční krize, a to ve značně zjednodušené podobě. Tento předpoklad se potvrdil a lze říci, že zkoumané texty obsahují základní informace o (i) existenci finanční krize, (ii) vlivu finanční krize na české poměry, (iii) státní intervenci jako východiska z finanční krize, (iv) souvislosti důsledků finanční krize s českým státním rozpočtem (pouze okrajově) a (v) některých zásadních zahraničních událostech (to ovšem do značné míry souvisí s bodem (i)). Obecně texty vykazovaly z analytického

pohledu vysokou míru podobnosti a konzistentnosti, přičemž texty z roku 2009, díky ročnímu časovému odstupu od počátku finanční krize, využívaly finanční krizi spíše jako kontext pro informování o jiných událostech, zejména o otázkách státního rozpočtu, zaměstnanosti a odměňování zaměstnanců.

Relativně časté je v rámci zkoumaných textů používání hodnotících výrazů a superlativů, které mají zdůraznit závažnost popisovaných událostí a naléhavost řešení daného problému, např. *velká bankovní krize největší potíže od světové krize 30. let, obří investiční banka, největší problémy od dob velké hospodářské krize* [MF Dnes 16.9.2008], *zprávy o největší finanční krizi za několik let, nejčernějších dvou týdnech v historii novodobé ekonomiky* [MF Dnes 22.9.2008], *obří finanční padák, obří sumu určenou na výkup špatných úvěrů* [MF Dnes 26.9.2008], *podobné problémy absolutně nehrozí* [MF Dnes 27. – 28.9.2008], *obří problémy* [MF Dnes 8.10.2008] apod.

Co se týče transitivity, především používání trpného a činného rodu, tj. vyjádření aktivity/pasivity v souvislosti s popisem dějů a jejich aktérů, je sice používán většinou rod činný, nicméně k zastření skutečně jednajícího (a za jednání odpovědného) aktéra je využíváno přiznání reálné existence a tedy i možnosti jednat různým abstraktním strukturám a idejím jako jsou banky [MF Dnes 1.10.2008 - *České banky jsou zdravé*], burzy [MF Dnes 30.9.2009 - *Burzy na celém světě se včera propadly nejvíce za čtyři desetiletí*], akcie [MF Dnes 16.9.2008 - *Pražská burza včera propadla o více než čtyři procenta, evropské akcie ztratily přibližně pět procent*], trhy, stát, finanční krize [MF Dnes 30.9.2008 - *krize drtí svět*] apod. nebo generalizacemi (sloučeními) a metonymiemi jako např. bankéři [MF Dnes 19.9.2008 - *Bankéři ztratili smysl pro riziko*], lidé [MF Dnes 16.9.2008 - *lidé přicházejí o peníze ve fondech*], Češi [MF Dnes 13.10.2008 - *Češi se krize nebojí, věří bankám*], politici, světová ekonomika, Wall Street, ekonomové atd. Těmito prostředky, které jsou ve svém důsledku obdobné tzv. potlačení aktivního aktéra (*active agent deletion*), je jednak komplikováno pochopení toho, kdo, jak a s jakým výsledkem jednal, jednak není jednoznačně vyjádřena odpovědnost za takové jednání [Richardson 2007: 55].

Podle Jorgensenové a Phillipsové [2002: 84] *různé diskurzy využívají různé formy modality (Fairclough 1992b: 160ff). Masová média například často prezentují interpretaci skutečnosti jako skutečnost, a to jednak pomocí kategorické modality, jednak preferováním objektivních modalit před subjektivními (např. výrok „Je to nebezpečné“*

namísto výroku „Myslíme si, že je to nebezpečné“. Takové využívání kategorických a objektivních modalit reflektuje a posiluje autoritu médií. (*Different discourses use different forms of modality (Fairclough 1992b: 160ff.). For instance, the mass media often present interpretations as if they were facts, partly by using categorical modalities and partly by choosing objective rather than subjective modalities (for example, by saying 'It is dangerous' instead of 'We think it is dangerous'). The media's use of categorical, objective modalities both reflects and reinforces their authority.*). Z hlediska modalit, tedy způsobu užití jazyka k vyjádření významu souvisejícího se stupněm jistoty nebo neurčitosti tvrzení (zejména obecná kolektivní znalost nebo také tzv. *common sense*, oproti osobnímu názoru) ve zkoumaných textech naprosto převládá modalita oznamovací, tedy prosté sdělování. Zkoumané texty tak vyjadřují vysokou míru jistoty ohledně svého obsahu a producent textů používáním oznamovacího slovesného způsobu podporuje pravdivostní hodnotu svého sdělení, často také v případě referování o (nejisté) budoucnosti [MF Dnes 16.9.2008 - *Všechny tyto záměry znamenají jediné – ekonomika zpomalí a domácnostem poklesnou příjmy.*, MF Dnes 19.9.2008 - *Jakmile by firmám podstatně ubylo zakázek, budou muset začít šetřit. Budou snižovat náklady, omezí investice a mohou i propouštět.*, MF Dnes 3.10.2008 - *Kvůli krizi přijdou o práci tisíce Čechů. Ekonomika v roce 2009 poroste o tři procenta, inflace klesne... Také životní úroveň lidí dál poroste. Mzdy by se měly zvednout více, než posílí inflace...*, MF Dnes 4.10.2008 - *České ekonomice snížení úroků a s tím spojené zlevnění financování pro podniky prospěje.*]. Jen výjimečně je stupeň jistoty zmírněn použitím podmiňovacího způsobu [MF Dnes 30.9.2008 - *Světová finanční krize by se mohla Čechů dotknout spíše ve zdražení úvěrů. A to jak spotřebitelských půjček, tak hypoték. Výsledkem by mohl být pokles cen nemovitostí.* MF Dnes 2.10. 2008 - *O peníze tak mohou přijít všechny obory, jako je průmysl, doprava, zdravotnictví či zemědělství.*]. V menší míře se vyskytují modalita apelativní a direktivní. Apelativní modalita vyjadřuje požadavky nebo žádosti, vyzývá k určitému chování, které je považováno za žádoucí, nebo nedoporučuje chování, které je považováno za nežádoucí. Direktivní modalita je pak založena na přímých příkazech k určitému chování nebo zákazu určitého chování [MF Dnes 1.10.2008 - *Nevybírat, nerušit, vydržet – radí ekonomové... Na nejčastější otázky, které napadají lidi při pohledu na vlnu hroučících se bank, která dorazila do Evropy, odpovídají ekonomové a analytici společně: Nepanikařte!*]. Direktivní modalita většinou nevyjadřuje ani nepřipouští protiargumenty a vyjadřuje vysokou míru jistoty ohledně dané informace. Ve zkoumaných textech však představuje pouze okrajový jev.

Co se týče konstrukce identit a vztahů považuje MF Dnes finanční krizi za fenomén týkající se především Spojených států amerických, resp. „západního světa“ [MF Dnes 8.9.2008 - *České banky změnilly podmínky pro vydávání hypoték podle vzoru svých mateřských firem zasažených západní krizí...*], přičemž své články staví zejména na souvislostech, jak se finanční krize projevuje v České republice, resp. jak se týká Čechů jako homogenizované skupiny, avšak přesně nedefinované [MF Dnes 16.9.2008 - *KRIZE A ČEŠI... Jak potíže světové ekonomiky zasáhnou nás? Na co myslet a jak se bránit?... Češi pocítují první následky – lidé přicházejí o peníze ve fondech, podniky o zakázky, hypotéky a půjčky zdražují... Češi americkou krizi už pocítují*). Významně se v této souvislosti objevuje také fenomén vlastního bydlení, přičemž ekonomické otázky (viz výše) se dle MF Dnes redukuji na otázku osobních finančních poměrů [MF Dnes 8.9.2008 - *Jste-li mladší, svobodní, nemáte úspory, rádi měníte zaměstnání a máte jen průměrný příjem, budete to mít se získáním hypotéky těžké*]. S tím úzce souvisí také diskurz globální/světové ekonomiky jako jednotného systému, resp. provázanosti ekonomik jednotlivých států nebo oblastí [MF Dnes 17.9.2008 - *Od té doby se naplno projevila finanční krize na světových trzích a ekonomika „eurozóny“ zpomalila. Česká ekonomika je s ní propojená...*].

Základním prostředkem, z jehož zkoumání lze usuzovat na určitou kognitivní rutinu při zpracování textu čtenářem, jsou různé druhy obrazného vyjadřování, např. metafory, hyperboly, metonymie, dále pak analogie, elipsy apod. Jejich hlavním rysem je, že spoléhají na existující předchozí znalost čtenáře, která nepřímo doplní význam k tomu, co bylo napsáno. Ve zkoumaném vzorku lze především objevit řadu přírodních a fyzikálních příměrů, které lze díky jejich častému výskytu v běžném jazyce označit za lexikální metafory. Z hlediska diskurzivní analýzy je podstatné, že tento druh obrazného jazyka má několik zásadních konotací. Fyzikální zákony a zákony přírody jsou něco, co je mimo jakoukoliv kontrolu a tedy i odpovědnost, resp. abstraktním hybatelem je jakási *vis maior*. V takto chápaném světě se děje prostě jen dějí a nedá se s tím nic dělat. Zejména v případě použití klimatických metafor lze mít za to, že daný problém je natolik komplexní, že jeho řešení je velmi složité, ne-li nemožné (v této souvislosti je možné sledovat také diskurzivní linii vedoucí k problémům globálních klimatických změn). Klimatické metafory také indikují pragmatický a rychlý přístup k řešení problému, a to především bez bližšího tázání se po příčinách, odpovědnosti a důsledcích. Příroda se prostě řídí podle svých vlastních zákonů, nikoliv podle zákonů lidských. Klimatické

metafory také snáze vyjadřují katastrofický a destruktivní charakter daného fenoménu [Fuchs, Graf 2010].

Používání fyzikálních a přírodních příměrů je spolu s přiznáním možnosti jednat různých abstraktním strukturám a idejím (*ekonomika zpomaluje, burzy padají, akcie letí strmě dolů* apod.) jedním ze základních rysů zkoumaných textů. Lze uvést především tyto texty: MF Dnes 16.9.2008 (*Světovou ekonomikou zmitají největší problémy od dob velké hospodářské krize. Ano, té finanční katastrofy, která ve třicátých letech minulého století vyvrcholila globální hospodářskou depresí.*), MF Dnes 17.9.2008 (*Krize ve světě dusí český rozpočet. „Přiznám se, že teď nespím příliš klidně,“ uvedl Kalousek v rozhovoru pro MF DNES. Podle něj se „mraky nad světovou a evropskou ekonomikou zatahují více a více“ a dopad to bude mít i na Česko.*), MF Dnes 19.9.2008 (*Kapitalismus bičovaný hurikánem.*), MF Dnes 22.9.2008 (*Svět po krizi: růst, nebo katastrofa? Čtyři scénáře, jak může skončit finanční otřes... Ministr financí Henry Paulson otevře státní měšec a od finančních institucí koupí položky, které je táhly ke dnu.*), MF Dnes - 30.9.2008 (*Bush neuspěl, krize drtí svět... Otřesy zasáhly naplno Evropu... Zemětřesení na bankovním trhu se včera naplno projevilo také v Evropě. Dominový efekt, na jehož počátku stály špatně jištěné hypotéky v USA a který před dvěma týdny definitivně odbrzdil pád čtvrté největší americké investiční banky Lehman Brothers, začal pokládat i evropské peněžní domy.*), MF Dnes 1.10.2008 (*Velký přehled světových bank, které smetla finanční krize... Otřes už naplno dorazil i do Evropy... Názory: propukne finanční armagedon?*), MF Dnes 14.10.2008 (*Finanční krize poprvé citelně udeřila ve střední Evropě.*), MF Dnes 16.10.2008 (*Vlády zemí EU se v Bruselu také dohodly, že uvolní přes dva biliony eur na odstranění škod napáchaných krizí.*) a další.

V návaznosti na otázku využívání některých typů metafor uvedme také, že co se týče příčin finanční krize, objevují se ve zkoumaných textech jen velmi sporadicky, a to v MF Dnes 16.9.2008 (*Včera padly dva symboly amerického Wall Streetu: investiční banka Lehman Brothers a největší světová makléřská společnost Merrill Lynch. První vyhlásila bankrot, druhou pohltí Bank of America. Staly se obětí americké hypoteční krize, kterou odstartovaly lehkomyšlně přeprodávané a mizerně jištěné hypotéky, s nimiž obchodovali největší „hráči“ po celém světě.*), MF Dnes 22.9.2008 (*Také obyčejní Američané nejsou tak pesimističtí jako minulý týden, kdy se na ně řítily zprávy o největší finanční krizi za několik let. Co banky pokazily, jak zdejší říkají, kvůli své „nenasytnosti“, stát teď*

napraví.), MF Dnes 30.9.2008 (*Dominový efekt, na jehož počátku stály špatně jištěné hypotéky v USA a který před dvěma týdny definitivně odbrzdil pád čtvrté největší americké investiční banky Lehman Brothers, začal pokládat i evropské peněžní domy.*) a MF Dnes 1.10.2008 (*Někteří z odpůrců by i souhlasili, kdyby byl plán propracovanější a potrestal viníky – tedy bankéře, kteří se pouštěli do riskantních obchodů. Návrh teď čeká přepracování.*). Zkoumané texty tedy otázkám příčin finanční krize nevěnují přílišnou pozornost, resp. přebírají myšlenky, které se ohledně viníků a způsobu jejich jednání objevily v zahraničním tisku.

Na obdobném principu, tedy na principu neovladatelné danosti síly přírodních procesů, funguje také metafora „nemocného organismu“, který potřebuje léčbu (záchranu), resp. organismu jako takového. Tuto diskurzivní praktiku používají producenti zkoumaných textů rovněž poměrně často, viz např. MF Dnes 19.9.2008 (*A propad hlásí také výroba aut, která je pro českou ekonomiku životně důležitá.*), MF Dnes 20. – 21.9.2008 (*Miliardy, které vlády pumpují na ozdravení ekonomiky, zabraly... Otřesený Manhattan, finanční srdce světa*), MF Dnes 22.9.2008 (*Demokraté slíbili, že záchranný plán Bushovy administrativy podpoří, ale jen za podmínky, že stát pomůže lidem, jejichž hypotéky od bank odkoupí.*), MF Dnes 26.9.2008 (*Sedm set miliard dolarů z daní Američanů by podle něj mělo stačit na záchranu finančního systému, jehož déle než rok trvající krize hrozí přerůst v ekonomickou recesi nejen ve Spojených státech.*), MF Dnes 29.9.2008 (*Tak velká suma míří na záchranu špatných úvěrů amerických bank; tedy na léčbu krize hrozící výrazně postihnout celé hospodářství USA... Podle většiny expertů však lze pomoc přirovnat spíše k záchrannému lanu pro tonoucího než k celkovému řešení problémů amerického a světového hospodářství.*), MF Dnes 1.10.2008 (*Guvernér České národní banky, která na místní banky dohlíží, říká, že jsou zdravé a mají dost peněz.*), MF Dnes 4.10.2008 (*Lék na krizi hotov. Zabere?... Nyní je na řadě evropský trh, který ekonomickou nákazu od Spojených států dostal.*), MF Dnes 7.10.2008 (*Co tím myslí, však neupřesnili. Kromě Německa, Rakouska, Dánska a Irska se k psychologické léčbě přidaly i Velká Británie a Švédsko.*), MF Dnes 8.10.2008 (*Hospodářství bohatého ostrova se ocitlo na hranici kolapsu... Zatímco Island včera lapal po dechu, ministři financí EU v Lucembursku rokovali o krizi.*), MF Dnes 15.10.2008 (*Podle ministra financí Miroslava Kalouska to stačí, protože české banky jsou zdravé a problémy se špatnými úvěry nemají.*), MF Dnes 9.10.2009 (*Souvisí to se skutečností, že oživení ekonomiky je pořád v nedohlednu.*). Metafora nemocného

organismu ponechává otevřenou otázku příčiny „nemoci“ a relativně široké pole pro možnou „léčbu“. Také otázka odpovědnosti je poněkud zamlžena. Je vůbec někdo odpovědný za svou nemoc? Je to jeho chyba, je-li nemocný? (Tuto problematiku by šlo nepochybně sledovat především v diskurzu systému zdravotní péče, např. v případě léčení kuřáků nebo narkomanů.). Také metafora „nemocného organismu“ může naznačovat pragmatický přístup k řešení dané situace. V závislosti na tom, kdo je považován za onen nemocný organismus, je možné uvažovat také o zásadnější změně jeho chování. To ovšem není případ zkoumaných textů. Až na výjimku představující vydání MF Dnes 12.10.2009 (*Evropský sociální stát je na odstřel Starý kontinent má největší dluhy od války a musí šetřit. Štědré sociální podpory začínají být neúnosné. Uspořádání, které evropští politici zavedli před čtyřiceti lety, může úplně zmizet.*) nejsou otázky zásadnějších systémových změn zkoumanými texty reflektovány.

V souvislosti s metaforami dále dodejme, že v menší míře se ve zkoumaných textech vyskytují metafora válčení, odkazující k závažnosti situace a ke stranám válečného konfliktu, příp. obětím, a metafora hazardní hry, odkazující k nezodpovědnosti při nakládání s penězi, k působení náhody a k akceptaci vysoké míry rizika. Tyto případy se vyskytují v MF Dnes 16.9.2008 (*Staly se oběti americké hypoteční krize, kterou odstartovaly lehkomyšlně přeprodávané a mizerně jištěné hypotéky, s nimiž obchodovali největší „hráči“ po celém světě.*), MF Dnes 7.10.2008 (*„Evropa musí připravit kolektivní linii obrany. V sázce je stabilita světové ekonomiky,“ řekl v Paříži Dominique Strauss-Kahn z Mezinárodního měnového fondu.*) a MF Dnes 9.10.2008 (*Velká Británie šla včera v boji proti finanční krizi ještě dál.*).

Dalším charakteristickým rysem zkoumaných textů je oddělování ekonomické a politické sféry. Ekonomice je přisuzována reálná existence a jsou jí přiřítány některé fyzikální atributy. Proto může zpomalovat, zrychlovat, růst, klesat, a to pomaleji nebo rychleji. Další analogií je pak ekonomika jako organismus, který může ochabovat nebo být uzdravován a oživován. Růst ekonomiky je pak považován za něco běžného a samozřejmého, a pokud k němu nedochází, je něco v nepořádku. Zkoumané články ovšem neuvádějí, jakým způsobem růst ekonomiky poměřovat. Ukazateli, které jsou považovány za rozhodující, jsou vzestup nebo pokles burzy, resp. někdy také cen akcií (není však řečeno, co přesně se tím myslí), zlevnění nebo zdražení úvěrů, zejména hypoték, příjmy domácností, zahraniční zakázky českých firem především pak výrobce aut Škoda auto

(vývoz), nezaměstnanost a inflace. Svět finančních transakcí je redukován na symbol blahobytu, tajemný Wall Street (MF Dnes 16.9.2008 - *Včera padly dva symboly amerického Wall Streetu: investiční banka Lehman Brothers a největší světová makléřská společnost Merrill Lynch... Před sídlem americké centrální banky Fed zastavovaly černé limuzíny, které přivázely šéfy největších bank, představitele krachujících firem a zástupce státu...*MF Dnes 22.9.2008 - *Noční můra z Wall Street končí, krize ustupuje.*) a bankéře (MF Dnes 17.9.2008 – *Bankéři na dlažbě*), kteří jsou chamtiví (MF Dnes 22.9.2008 - *Co banky pokazily, jak zdejší říkají, kvůli své „nenasytnosti“, stát teď napraví.*) a příliš riskují (MF Dnes 18.9.2008 - *Bankéři ztratili smysl pro riziko...*MF Dnes 1.10.2008 - *Někteří z odpůrců by i souhlasili, kdyby byl plán propracovanější a potrestal viníky – tedy bankéře, kteří se pouštěli do riskantních obchodů.*). Co se týče politiky, vychází zkoumané články plně z diskurzu paternalistického pojetí veřejné moci, tedy z pojetí, že ekonomické problémy je třeba řešit státními intervencemi, označovanými pro vyvolání kladného přijetí konzumenty textu jako pomoc nebo záchrana (MF Dnes 9.10.2008 - *Centrální banky největších zemí světa se včera rozhodly pomoci vládám v boji proti finanční krizi a hodily záchranný kruh také potápějícím se bankám a ekonomikám..* MF Dnes 20. – 21.9.2008 - *Akcie strmě letí vzhůru Miliardy, které vlády pumpují na ozdravení ekonomiky, zabraly.*, MF Dnes 22.9.2008 - *Co banky pokazily, jak zdejší říkají, kvůli své „nenasytnosti“, stát teď napraví., Amerika tak pokračuje v jednom z největších kol znárodnování v novodobé historii.* apod.).

Z hlediska diskurzivní analýzy je dále podstatné, kdo má možnost se v rámci mediálního diskurzu vyjádřit, tj. které hlasy ve zkoumaných člancích zaznívají. V případě zkoumaných článků jde výhradně o přejaté zprávy světových agentur, vlastní analýzy, vyjádření ekonomů a politiků. Lze tedy říci, že MF Dnes plně stojí na diskurzu expertů, kteří svou autoritou zaštiťují relevanci a pravdivost sdělovaných informací (MF Dnes 16.9.2008 - *„Lesk Wall Streetu pohasíná,“ uvedl včera ekonom Jan Švejnar...*MF Dnes 18.9.2008 - *Švejnar: Hrozí krize jako ve 30. letech? Přichází ekonomická krize srovnatelná s tou meziválečnou? Odborníci soudí, že spíše ne...*MF Dnes 24.9.2008 - *Bývalý viceguvernér ČNB Luděk Niedermayer hovoří o krizi a strachu politiků z poklesu ekonomiky.*). Experti jsou ovšem vybíráni selektivně, neboť ve zkoumaných textech vůbec nezaznívají hlasy ekonomů mimo hlavní (střední) proud ekonomické teorie. Vzhledem k tomu, jak již bylo uvedeno výše, že se MF Dnes zabývá příčinami finanční krize a otázkami odpovědnosti je velmi okrajově, neprojevuje se ve zkoumaných textech

v relevantní míře pozitivní reprezentace vlastní skupiny a negativní reprezentace skupiny cizí. Jen částečně a spíše jako otázku konstrukce identit lze vypožorovat mírný kontrast mezi oběťmi finanční krize (jsou především Češi jako střadatelé, příjemci úvěrů a zaměstnanci, někdy však poněkud nekonsistentně také banky jako oběti finanční krize jako přírodní katastrofy), bankéři (bankami) jako viníky a hazardéry a dobrým státem nabízejícím pomoc a záchranu tonoucím ekonomikám. S tím souvisí také srovnávání zdravých českých bank s těmi ostatními, které jsou podle této logiky nezdravé [MF Dnes 30.9.2008 - *Tuzemské banky jsou podle ekonomů v pořádku, jejich mateřské firmy podle dostupných údajů neinvestovaly velké sumy do špatně zajištěných hypoték. „Naše politika vždy byla a je konzervativní a do rizikových obchodů jsme v minulosti neinvestovali,“ říká mluvčí České spořitelny Kristýna Havligerová. Světová finanční krize by se mohla Čechů dotknout spíše ve zdražení úvěrů. A to jak spotřebitelských půjček, tak hypoték. Výsledkem by mohl být pokles cen nemovitostí, stejně jako se to stalo v západní Evropě a USA...*MF Dnes 1.10.2008 - *Věci jsou v Česku lepší, než se může zdát. „České banky jsou zdravé a jsme připraveni hájit jejich stabilitu, i kdyby trakaře padaly,“ dušuje se guvernér České národní banky Zdeněk Tůma.*].

Shrnutí analýzy:

MF Dnes ve zkoumaných textech informuje své čtenáře o komplexním problému světové finanční krize způsobem, který je pro masová média obvyklý (blíže k tomu např. Kalvas, Váně, Štípková, Kreidl [2012]). Komplexní a tedy těžko uchopitelný problém je veřejnosti prezentován prostřednictvím tzv. spouštěcí události (trigger event) a později je daný problém prostřednictvím této události ilustrován, příp. je aktualizován pomocí dalších zaostřujících událostí, a to z toho důvodu, že nastolení konkrétního problému a jeho rámcování konkrétními událostmi je snazší, než se zabývat mnoha dimenzemi, které fenomény typu finanční krize mohou mít. Zaostřující události a konkrétní rámcování snižují abstraktnost a komplexitu daného fenoménu a pomáhají tak jeho snazší pochopení a uchopení adresáty mediálního sdělení (k podobnému účelu slouží narativizace událostí). To je v případě zkoumaných textů charakteristické a za spouštěcí událost lze v případě zkoumaných textů označit *pád dvou symbolů amerického Wall Streetu, investiční banky Lehman Brothers a největší světové makléřské společnosti Merrill Lynch* [MF Dnes 16.9.2008], které se staly *obětí americké hypoteční krize, kterou odstartovaly lehkomyšlně přeprodávané a mizerně jištěné hypotéky, s nimiž obchodovali největší „hráči“ po celém*

světě. Zmiňovaný článek představuje výjimku v tom ohledu, že se zmiňuje o příčině finanční krize. Tato západní/americká krize se pak postupně dostává do Evropy a MF Dnes využívá konkrétního rámcování problému prostřednictvím informování o tom, jak se důsledky spouštěcí události projeví v osobním ekonomickém životě Čechů jako obecné kategorie. Co se týče typu rámce, jde o rámec tematický, který zdůrazňuje obecné trendy a popisuje především proces, vedou tudíž k připsání zodpovědnosti společnosti [Kalvas 2012: 10], resp. v případě zkoumaných textů spíše k zamlžení zodpovědnosti konkrétních osob nebo institucí.

Diskurzy, které lze ve zkoumaných textech na základě používaných lingvisticko-rétorických prostředků identifikovat, tedy v rámci analýzy výzkumného problému (viz bod 3.2), jsou především diskurz přírodní katastrofy/nemoci, diskurz boje a diskurz dobrého státu. Diskurz přírodní katastrofy/nemoci zdůrazňuje přirozený charakter finanční krize, její nevyhnutelnost, překvapivost, rozsah a rychlost šíření. Svět ekonomiky, resp. trhů se řídí svými vlastními zákony, které neustavil žádný parlament a které se podobají zákonům přírodním, přičemž mohou být stejně nevyzpytatelné. Stejně tak odkazuje tento diskurz k vyloučení odpovědnosti jednotlivců za události, které prostě nastaly, aniž by se o to kdokoliv přičinil (srov. také ve zkoumaných textech nerozvinutou metaforu hazardních hráčů-bankéřů, která implikuje náhodu, riskování, lehkomyšlnost a nezodpovědnost), ačkoliv v případě využívání metafory nemoci by otázky odpovědnosti měly být mnohem více ambivalentní. Diskurz boje je diskurzem dominantním a implikuje skutečnost, že účel, tedy boj s finanční krizí, světlí prostředky, tedy další zadlužování veřejných rozpočtů a inflační tvorbu peněžní masy, přičemž jediným možným řešením je vítězství. Tento pragmatismus se však objevuje rovněž v souvislosti s diskurzem nemoci, kterou je třeba léčit všemi dostupnými prostředky [Fuchs, Graf 2010]. Záchrana finančního systému/světové ekonomiky/jednotlivých ekonomik je prezentována jako nevyhnutelná. Tedy, stejně tak jako byla nevyhnutelná finanční krize, je nevyhnutelné její politické řešení. Tento argument pak odkazuje k diskurzu dobrého státu a k propojení ekonomické a politické sféry. Implikováno je především to, že za normálních okolností stát do ekonomiky nezasahuje, což je v zásadě projev v současné době dominantního neoliberálního diskurz, a přichází na pomoc pouze ve chvílích nouze, ačkoliv podle řady ekonomických teoretiků, navazujících především na myšlenky rakouské ekonomické školy, jsou to právě různé druhy státních intervencí, které vedou k ekonomickým problémům. Tyto alternativy však nejsou zmíněny a diskurz dobrého státu (diskurz

paternalismu) lze tedy považovat za projev dominantního ekonomicko-politického paradigmatu. Nekritické přijetí státní intervence a upřednostnění hlasu prezidenta Bushe a jeho příznivců lze v rámci zkoumaných textů ilustrovat především na vydání MF Dnes 22.9.2008 (*Amerika se uklidňuje. Wall Street získává jistotu, že huř už snad nebude. Také obyčejní Američané nejsou tak pesimističtí jako minulý týden, kdy se na ně řítily zprávy o největší finanční krizi za několik let. Co banky pokazily, jak zdejší říkají, kvůli své „nenasytnosti“, stát teď napraví. Ta zpráva vyhnala ceny akcií zase nahoru. Ministr financí Henry Paulson otevře státní měšec a od finančních institucí koupí položky, které je táhly ke dnu. Především hypoteční akcie. Amerika tak pokračuje v jednom z největších kol znárodňování v novodobé historii. Tento bezprecedentní krok, za který Američané zaplatí ze svých daní 700 miliard dolarů, má však být pro zemi přes všechna negativa stále levnější, než kdyby se současná finanční krize ještě více prohloubila. A to by bylo zlé.*), MF Dnes 1.10.2008 (*Den po zamítnutí záchranného sedmisetmiliardového plánu pro krvácející americké banky zažily finanční trhy mimořádné drama. Akcie oslabily nejvíce za třicet let. Americký prezident George W. Bush usilovně ujišťoval svět, že jeho plán ještě není mrtev. „Zamítnutí plánu není konec tohoto legislativního procesu,“ řekl Bush. Jeho návrhu zlomili vaz jeho republikánští kolegové ze Sněmovny, kterým se nelíbí, že by se stát měl takto vměšovat do ekonomiky. A navíc pár týdnů před prezidentskými volbami tolik utrácet z daní. Hlavní argument zněl: Proč by měli daňoví poplatníci platit úklid na Wall Streetu? Někteří z odpůrců by i souhlasili, kdyby byl plán propracovanější a potrestal viníky – tedy bankéře, kteří se pouštěli do riskantních obchodů. Návrh teď čeká přepracování.*) a MF Dnes 15.10.2008 (*Vláda: Zaručíme se za vklady do 1,2 milionu. Kdo má v jedné bance uloženo méně než 1,2 milionu, měl by i v době krize mít brzy klidný spánek.*). Zároveň je ve zkoumaných textech patrný diskurz vysoké závislosti společnosti na ekonomické sféře, ne-li neoddělitelnost společnosti a ekonomické sféry, která je základem konzumeristického paradigmatu.

6. Závěr

V této bakalářské práci jsem se snažil najít odpověď na otázku, jaké lingvisticko-rétorické instrumenty a diskurzivní strategie využívá deník MF Dnes v rámci diskurzu finanční krize a jak lze užití těchto jazykových instrumentů a strategií interpretovat v sociálním kontextu jejich použití. Podrobná odpověď na tuto otázku je obsahem části 5. této práce. Metoda diskurzivní analýzy, popsána především v části 3. a 4., se podle mého názoru ukázala vhodným analytickým přístupem k analýze textů jako tématických a myšlenkových celků (sémiotických jsoucen) a zároveň jako produktů diskurzu. K validitě provedené analýzy přispěla jednak její komplexnost, tedy zohlednění celé řady aspektů zkoumaných textů, nikoliv pouze jednoho, jednak její transparentnost, a to především díky důslednému odkazování na zdroje předložených tvrzení a jejich dokumentace. To je důležité také z toho hlediska, že určitým problémem diskurzivně-analytických přístupů je značná dávka analytikova subjektivního pohledu obsažená v prováděných analýzách. Transparentností prováděné analýzy a náležitým dokumentováním analytikova postupu lze tento problém do určité míry zmírnit a během psaní této práce jsem si tuto skutečnost plně uvědomoval. Také si uvědomuji, že mnou použitý postup není jediný správný a že existují i jiné způsoby, jak se k danému problému vztahovat. Také podle Fairclougha [1995: 77] je diskurzivní analýza více uměním než technikou, neboť velmi závisí na úsudku a zkušenosti analytika, a proto jsem se snažil tuto skutečnost v rámci svého výzkumu zmírnit dodržováním právě uvedených principů, tedy transparentnosti, spolehlivosti (analýza více textuálních znaků) a komplexnosti (propojení textuálního a intertextuálního) [Vašát 2009]. Rovněž analýza samotná představuje kvůli omezení danému rozsahem této práce pouze výseč problematiky mediálního diskurzu finanční krize. Přesto doufám, že tato bakalářská práce přispěje relevantním způsobem k diskuzi o tomto zásadním fenoménu.

Na úrovni sociálních praktik, která nebyla v centru zájmu této bakalářské práce, lze v závěru upozornit na určitý obecný jev související s otázkou ideologie, resp. jejího zastření, obsažené ve zkoumaných textech nebo spíše „nad nimi“, kterým je zvěčnění nebo také reifikace sociálního světa. Stručně řečeno, výsledky lidského jednání již nejsou chápány jako výsledky lidského jednání, ale jako „věci“ existující objektivně. Sociální identity a vztahy, včetně vztahů dominance, jsou prezentovány jako přirozené a dané odjakživa a jednou provždy, a to především strategií naturalizace, která je patrná také

v diskurzu finanční krize jako přírodní události a diskurzu paternalistického státu, který je z podstaty věci povolán danou událost určitým způsobem uchopit. Pro alternativní pojetí není ve zkoumaných textech místo, stejně tak jako pro jiné zdroje informací než jsou selektivně vybraní experti, státní instituce a instituce kapitálu, což jednoznačným způsobem reflektuje existující společenskou hierarchii.

Podle mého názoru a s ohledem na výše uvedenou analýzu vybraného vzorku mediálních textů představuje samo označení „finanční krize“ zhuštění velmi komplexní problematiky do dvouslovného labelu, který je pak používán v různých kontextech různým, především zjednodušujícím, způsobem, aniž je reflektována skutečnost, že jeho obsah je stále diskursivně vyjednáván klíčovými společenskými aktéry i ekonomickou a společenskou vědou. Byl bych rád, aby tato bakalářská práce přispěla prostřednictvím upozornění na fungování a společenskému působení určitých diskurzivních praktik jednak k tzv. *critical language awareness*, tedy k jakémusi kritickému přístupu ke konzumovaným mediálním sdělením prizmatem diskurzivní analýzy, jednak k liberálně-kritickému uvažování o ekonomických otázkách a roli státu v postmoderní společnosti.

Literatura:

Béchu, T., *Économie et marchés financiers, Perspectives 2010 – 2020*, Paris: Groupe Eyrolles, 2010,

Berger, P. L., Luckmann T., *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999,

Bryman, A., *Social Research Methods*, New York: Oxford University Press Inc., 2008,

Fairclough, N., *Media Discourse*, London: Arnold, 1995,

Friedman, J., Kraus, W., *Engineering the financial crisis : systemic risk and the failure of regulation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011,

Fuchs, D., Graf, A., *The Financial Crisis in Discourse: Analyzing the Framing of Banks, Financial Markets and Political Responses*, Institute of Political Science Westfälische Wilhelms-Universität Münster, 2010, (http://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/fuchs/publikationen/publikationenfuchs/konferenzpapier_e/fuchs_graf_2010_crisis-in-discourse_m_nster.pdf, naposledy navštíveno 1.9.2012)

Gee, J. P., *An introduction to discourse analysis: theory and method*. Taylor & Francis e-Library, 2010,

Herlin, P., *Finance: le nouveau paradigme*, Paris: Groupe Eyrolles, 2010,

Herman, E. S., Chomsky, N., *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*, New York: Pantheon Books, 2002,

Jiráková, J., Köpplová, B., *Média a společnost*, Praha: Portál, 2003,

Jørgensen M., Phillips L., *Discourse Analysis as Theory and Method*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2002,

Kalvas F., Váně J., Štípková M., Kreidl M., *Rámcování a nastolování agendy: Dva paralelní procesy v interakci*, Sociologický časopis, 2012, 48 (1): 3–37,

Kolb, R. W., *The Financial Crisis of Our Time*, New York: Oxford University Press, 2011,

Kvášová, T., *Proměny mediální reprezentace zemědělství v tisku. Obsahová analýza českých deníků po roce 1990*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta humanitních studií, Katedra sociální a kulturní ekologie, diplomová práce, 2011,

Lehtonen, M., *Cultural Analysis of Texts*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2000,

Lischinsky, A., *In times of crisis: a corpus approach to the construction of the global financial crisis in annual reports*, Critical Discourse Studies Vol. 8, Iss. 3, 2011,

- Locke, T., *Critical Discourse Analysis*, London, New York: Continuum, 2004,
- Matheson, D., *Media Discourses: Analysing Media Texts*, Open University Press, 2005,
- Matyáš, Jaroslav. *Vliv světové finanční krize na ekonomický diskurz v českých denících*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, IKSŽ, 2010.
- McKee, A., *Textual Analysis: A Beginner's Guide*, London: Sage Publications, 2003,
- Miessler, J., *Kritická diskurzivní analýza (CDA) a velké množství masmediálních textů*, in: *Médiá a text II*, Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, (str. 118 – 124),
- Prezentace “Power Kombi” vydavatelství Mafra
(http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A120528_TVE_MFD_11-1241.PDF, naposledy navštíveno 1.9.2012)
- Reklamní brožura vydavatelství Mafra
(http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A090720_BOP_A031215_MF1_MFDBROZURA.PDF, naposledy navštíveno 1.9.2012)
- Richardson, J. E., *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers, 2007,
- Rose, G., *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2002,
- Tisková zpráva Unie vydavatelů z 10. listopadu 2011 – Media Projekt
(http://www.median.cz/docs/MP_2011_2+3Q_zprava.pdf, naposledy navštíveno 1.9.2012)
- Vávra, M., *Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii*, in: Šubrt, J. a kol., *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*, Praha : Nakladatelství Karolinum, 2008, (str. 204 – 221),
- van Dijk, T.A., *News as Discourse*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1988,
- van Dijk, T.A., *The interdisciplinary study of news as discourse*, in: K. Bruhn-Jensen & N. Jankowski (Eds.), *Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*, (str. 108-120), London: Routledge, 1991.
- van Dijk, T.A., *The Study of Discourse – An Introduction*, in: T.A. van Dijk (ed.) *Discourse Studies*, Vol. 1, London: Sage, 2007, str. xix – xlii,
- van Leeuwen, T., *Critical Discourse Analysis*, in: Renkema, J., *Discourse, of course : an overview of research in discourse studies*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009, str. 277 – 292,
- Vašát, P., *Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*, Přehledové studie 09/04, Plzeň: CAAT, 2009,

Vydání MF Dnes (titulní strana) ze dne 8.9.2008, 15.9.2008, 16.9.2008, 17.9.2008, 18.9.2008, 19.9.2008, 20. – 21.9.2008, 22.9.2008, 23.9.2008, 24.9.2008, 26.9.2008, 27. – 28.9.2008, 29.9.2008, 30.9.2008, 1.10.2008, 2.10.2008, 3.10.2008, 4.10.2008, 6.10.2008, 7.10.2008, 8.10.2008, 9.10.2008, 10.10.2008, 11.10.2008, 13.10.2008, 14.10.2008, 15.10.2008, 16.10.2008, 17.9.2009, 21.9.2009, 22.9.2009, 25.9.2009, 6.10.2009, 7.10.2009, 9.10.2009, 12.10.2009 a 16.10.2009,

Wodak, R., Krzyżanowski, M. (eds.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008,